

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 4, November 2023

www.historystudies.net

MODERN TARİHÇİLİĞİN ŞAFAĞINDA BİR TANZİMAT DEVRİ MÜNEVVERİ: ZİVER BEY VE RODOS TARİHİ

*A Tanzimat Era Intellectual at the Dawn of Modern Historiography: Ziver Bey and
History of Rhodes*

Dr.Öğr. Üyesi Orçun Nalezen

Kastamonu Üniversitesi

orcunnalezen@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 08.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 20.09.2023
DOI Number : 10.9737/historystudies.1339697

Atıf – Citation:

Orçun Nalezen, “Modern Tarihçiliğin Şafağında Bir Tanzimat Devri Münevveri: Ziver Bey ve Rodos Tarihi,” *History Studies*, 15/4, Kasım 2023, s. 825-845.

MODERN TARİHÇİLİĞİN ŞAFAĞINDA BİR TANZİMAT DEVRİ MÜNEVVERİ: ZİVER BEY VE RODOS TARİHİ

A Tanzimat Era Intellectual at the Dawn of Modern Historiography: Ziver Bey and History of Rhodes

Orçun Nalezen*

Öz

Ege Denizi'ndeki en stratejik adalardan biri olan Rodos'un hikâyesini anlatan Ziver Bey, bir tarihçiden çok edebiyat yazarıydı. Ziver Bey eserini Rodos'ta maarif müdürü olarak görev yaptığı sırada kaleme almıştı. Büyük ölçüde Batılı kaynaklardan istifade etse de iktibaslarını kişisel gözlemlerinden beslenerek desteklemişti. Eserini Rodoslular için kaleme aldığını söyleyen Ziver Bey'in kendisi de adalıydı. Bir başka ifadeyle Osmanlı adalarındaki toplumsal yapıya aşina olduğu gibi bizzat o yapının bir ürünüydü. Tarihini II. Abdülhamid Dönemi'nde yazan Ziver Bey, sürgün politikasının tesiriyle Rodos'ta yaşamaya zorlanan Osmanlı aydınlarının zenginleştiği fikri bir ortamdan beslenmişti. Rodos Tarihi'ni henüz kariyer basamaklarını tırmanmakta olan bir memurken yazmıştı. Öte yandan entelektüel üretiminin kariyer yolculuğunda kendisine fayda sağlamasını ummuştu. Bu çalışma bir Tanzimat Dönemi entelektüelinin yazdığı tarihi merkeze alarak onun düşünsel mirasına, içinde bulunduğu entelektüel çevreye ve XIX. yüzyıl tarih yazım geleneğindeki yerine odaklanmaktadır. Son dönem Osmanlı tarihçilerinin eser üretme motivasyonunu taşıradaki bir memurun hikâyesi üzerinden ele almaktadır. Bunların da ötesinde bir tarihçiden çok edebiyatçı olarak temayüz etmiş bir yazarın Osmanlı tarihçiliğine ne ölçüde metodolojik katkıda bulunduğu araştırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarihçilik, sansür, Ege Adaları tarihi, Rodos, Mehmed Ziver Bey.

Abstract

Ziver Bey, who tells the story of Rhodes, one of the most strategic islands in the Aegean Sea, was a literary writer rather than a historian. Ziver Bey wrote his work while working as the director of education in Rhodes. Although he drew heavily on Western sources, he supplemented his quotations with personal observations. Ziver Bey, who said he wrote his work for the Rhodesians, was also an islander. In other words, he was familiar with the social structure in the Ottoman islands and was a product of that structure. Ziver Bey, who wrote his history during the Abdülhamid II Period, was fed an intellectual environment enriched by the Ottoman intellectuals who were forced to live in Rhodes under the force of the exile policy. He wrote the History of Rhodes while still an officer climbing the career ladder. On the other hand, he hoped that his intellectual production would benefit him in his career journey. This study examines his place in the 19th-century historiography tradition by focusing on the history written by an intellectual of the Tanzimat period, his intellectual heritage, and the intellectual environment. In this context, dealing with the motivation of late Ottoman historians to produce works through the story of a provincial official. Beyond these, the methodological contribution of an author, who stands out with his identity as a literary man rather than a historian, to Turkish historiography is investigated.

Keywords: Historiography, censorship, Aegean Islands history, Rhodes, Mehmed Ziver Bey.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE, orcunnalezen@gmail.com ORCID: 0000-0003-1149-3261

Giriş: Rodos'un Tarihini Yazmak ya da Ege'nin Geçmişini Anlatmak¹

Rodos, tarihî derinlik içinde hangi açıdan ele alınırsa alınsın, Ege'deki en stratejik adalardan biri olagelmıştır. Bu ehemmiyet çağlar boyunca farklı anlamlara gelmiş, Rodos Krallığı'ndan Menteşe Beyliği'ne, Şövalyelerden Osmanlılara kadar, bölgede merkezî bir rol oynamıştır. Bu durum Rodos'u farklı perspektiflerden hikâyesi anlatılmaya değer bir yere dönüştürmüştür.² Rodos'a ait geçmişin cazibesine kapılan tarih yazarlardan biri de Midillili Mehmed Ziver Bey olmuştur. Kendisi de adalar halkından olan Ziver Bey'in Rodos Tarihi'nin niteliği ve eserinin başına gelenler ele alınmaya değerdir. Böylesi bir çaba, Osmanlı taşrasındaki bürokrat ve entelektüel kadroların eser üretim motivasyonunu, otorite ile kurdukları ilişkileri ve Türk tarihçiliğinin gelişimindeki katkılarını anlamaya olanak sağlayabilir.

Son dönemde XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin niteliği ve eğilimlerini açığa çıkarmayı amaçlayan henüz yeterince araştırma yapılmadığı ve literatürde bu türden çalışmalara ihtiyaç bulunduğu hususu dile getirilmektedir.³ Benzer şekilde Ege Adalarındaki Türk hâkimiyeti devri üzerine de henüz yeterince çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bu ifade, bölge hakkında araştırmalar yürüten tarihçilerin kabul edebileceği türde bir önermedir⁴. Bu iki husus gerekçelerinden bağımsız olmak kaydıyla bir vakıa olarak önümüzde durmaktadır. Öyleyse Ziver Bey'in *Rodos Tarihi*, sadece modern tarih yazımındaki yeri bağlamında değil, aynı zamanda Ege Adaları üzerine üretilen bilimsel bilgiye katkısı bağlamında da ele alınabilir. Zira XIX. yüzyıl sonlarında adaların hikayesini anlatmak gibi bir çabayı ortaya koymak bile başlı başına anlamlı bir tarihsel girişim gibi görünmektedir. Nitekim modern araştırmacılar için Mehmed Ziver'in *Rodos Tarihi*, adeta başvuru eserlerinden birdir⁵. Dahası eserin çevirisi ve modern Türkçe uyarlaması Harid Fedai⁶ ve Necati Avcı⁷ gibi Rodos'u ve adaları tanıyan, bölgenin hususiyetlerine aşina yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Özetle *Rodos Tarihi*, telifinden yaklaşık yüzyıl sonra, Latin harfli versiyonlarıyla Türk tarih literatüründeki yerini sağlamlaştırmıştır.

¹ Çalışmamı okuma nezaketi gösteren ve değerlendirmelerini benimle paylaşan arkadaşlarım Arş. Gör. Özgür Öztürk ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Ateş'e teşekkür ederim.

² Rodos'un tarihî önemi hakkındaki değerlendirmeler için bk. Ali Fuat Öreñç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 25-45.

³ Emrah Pelvanoğlu, *Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 111. Emrah Pelvanoğlu, XIX. yüzyıl tarihçiliği hakkındaki değerlendirmelerini eserinde paylaşmaktadır. Bk. a.g.e., s. 111-126.

⁴ Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, TTK, Ankara 2011, s. XI. Ege Adalarındaki Türk egemenliği devrinin anlatisını inşa etmeye dönük genel bakış açısı sunan çalışmaların yanında adalardan biri ya da birkaçına odaklanan nitelikli eserler üretilmiş bulunmaktaysa da henüz yeterli sayıda değildir. Ege Adalarını merkeze alan çalışmalara ilişkin değerlendirmeler için bk. Elias Kolovos, *Across the Aegean: Islands, Monasteries and Rural Societies in the Ottoman Greek Lands*, The Isis Press, İstanbul 2018, s. 10-15; Orçun Nalezen, *Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulmasında ve Sürdürülmesinde Kalelerin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2021, s. 12-13.

⁵ Yakın dönemde Ege Adalarına konu edinen ve Rodos'a dair değerlendirmeler paylaşan pek çok çalışmada Mehmed Ziver'in Rodos Tarihi'ne atıf yapıldığı görülmektedir. Bazıları için bk. Ali Fuat Öreñç, a.g.e., s. 279, 412; Fatih Özçelik, *M. 1903 (h. 1321) Tarihli Salnâme'ye Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2007, s. 21; Orçun Nalezen, a.g.t., s. 130, 137; Melahat Ergin, *3802 Numaralı Rodos Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2022, s. 6; Erdan Taşbaşı, "Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası", *Belgi Dergisi*, S. 21 (2020), s. 485-486.

⁶ Ziver Bey, *Rodos Târîhi*, çev. Harid Fedai, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013. Harid Fedai, bilhassa Kıbrıs Türklüğünün tarihî ve kültürel derinliğine işaret eden değerli çalışmalar kaleme almış, hayatını Doğu Akdeniz'deki Türk varlığının dil ve kültür zenginliğini işlemeye ve ortaya çıkarmaya adanmış bir Kıbrıs Türk aydınıdır.

⁷ Ziver Bey, *Rodos Tarihi*, haz. Necati Avcı, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2000. Necati Avcı, Rodos'taki Türk egemenliğinin kuruluşunu anlatan Tabib Ramazan üzerine çalışmalar yürütmüş, Rodos'un Fethi'ne ilişkin tanıklığının Latin harfli çevirisini yapmıştır. Bk. Necati Avcı, *Tabib Ramazan, Er-Risâle el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, Doktora Tezi, Kayseri, 1993.

Mehmed Ziver'in Rodos Tarihi, yaşadığı dönemde Ege Adalarının geçmişini anlamaya dönük gayretin anlamlı bir örneği olsa da tek değildi. İmparatorluğun son döneminde adalar üzerine araştırmalarını kaleme alan Safvet Bey, Rodoslu Ahmet Kemal ve Ali Fuad Bey gibi tarihçi ve entelektüellere de tesadüf edilir. Dolayısıyla Ziver Bey'in Rodos Tarihi'ni çağı içerisinde de ele almak mümkündür. Ziver Bey, bir Tanzimat Dönemi entelektüeli ve edebiyat yazarı olarak profesyonel tarihçiliğin şafağında eserini kaleme almıştır. Bu bakımdan bu eseri ve eserinin başına gelenleri ele almak, bunu yaparken de Ziver Bey'in hayatındaki kırılmalara odaklanmak, modern Türk tarihçiliğinin gelişimi hakkında değerlendirmelerde bulunma olanağı sunmaktadır.

1. Rodos ve Ziver Bey'in Rodos Tarihi

Özellikle Ziver Bey'in kaleme aldığı tarihin önemini günümüze ait koşullar etrafında açıklamak daha doğru olabilir. Ziver Bey, eserini Rodos'un bir sakini⁸ hatta Rodos'ta mevcut idari zümrenin bir parçası olarak kaleme almıştı⁹. Dolayısıyla aktardıkları, Rodos sakinlerinin kentle kurduğu ilişkilerin Orta Çağ'a kadar uzanan yapısı hakkında fikir verici niteliktedir. Ziver, içinde yaşadığı şehrin tarihini ortaya çıkarmayı hedefleyen bir yazardı. Bu husus önemlidir. Çünkü Rodos Şehri'nin uzamsal alanını sur gibi kolayca değiştirilemez fiziksel unsurlar belirliyordu. Bu hususun da etkisiyle Osmanlılar fetihten sonra yeni yapılar inşa etmek yerine mevcut yapılara yeni işlevler kazandırma yolunu seçmişti¹⁰. Fetih sırasında şehrin savunma unsurlarında öylesine büyük bir yıkım husule gelmişti ki Rodos'un yeni hâkimleri açısından başlıca imar faaliyeti adadaki karmaşık tahkimat sistemini tamir ettirmek olmuştu¹¹. Şehrin silüetine göz ardı edilemeyecek şekilde eklenen minareler bir kenara konulursa Rodos'a Latinler tarafından kazandırılan görünüm Türk egemenliği altında büyük ölçüde korunmuştu¹². Buna ek olarak Osmanlılar fetihle birlikte adadan gönderdikleri eski hâkimlere ait uygulamaların toplumsal düzlemdeki yansımalarını yok etmek gibi bir gayrete girmek zorunda kalmamışlardı. Zira Osmanlılardan önce Rodos'a hâkim olan ve Katolik Latin kimliği taşıyan Şövalyeler, kahir ekseriyeti Rum Ortodoks olan yerli halkın üzerinde toplumsal dönüşümü hedefleyen türde politikalar geliştirmemişlerdi. Ahalinin geleneksel yaşamlarını sürdürmesi için yeterli olanağı sunmuşlar, böylece adanın güvenliğini sağlamada Rodosluların desteğini almışlardı¹³. Osmanlılar açısından Rodos'ta Şövalyelerin dayattığı, gündelik hayatı ilgilendiren uygulamalara son vermek güç olmamıştı. Dolayısıyla fetih, Rodos kentinin karakterini değişime uğratacak türde dönüşümü tetiklememişti. Bunun aksi bir örneğini paylaşmak, açıklamayı kolaylaştırabilir. Halvetiyye Tarikatının ünlü şeyhlerinden biri olup Mısıriyye kolunun kurucusu olan Niyazî-i Mısıri, 1694'te Limni Adası'na sürgün edilmişti. Şeyhin Limni'deki zorunlu ikâmeti sırasında ise kendi adıyla

⁸ *Rodos Târîhi'ni Rodos'da iken yazıp vücûda getirmeyi...* Bk. Ziver Bey, *Rodos Târîhi*. Sakini olduğu yerden beslenmek Ziver Bey için önemliydi. Kıbrıs üzerine kaleme aldığı tarih kitabının başında adayı görmeden tarihini kaleme almış olmasından ötürü yaşadığı üzüntüyü paylaşır. Bk. *Kıbrıs Tarihi*, Ziver Bey, haz. Harid Fedai, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 1-2.

⁹ Okcan Yıldırım Türk, *An Ottoman Historian's Burden: Ziver's History of Cyprus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2017, s. 73-75.

¹⁰ Katoliklere ait sur içindeki kiliselerin camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bk. Albert Gabriel, *La Cité de Rhodes: Topographie, Architecture militaire*, E. de Boccard, Paris 1921, s. 12; Paulette Tsimbouki, *Rhodes: The Island of Roses*, Atina 1957, s. 23-25.

¹¹ Anne M. Kasdaglı, Katherine Manoussou-Della, "The Defences of Rhodes and the Tower of St John", *Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture*, S. 24, 1996, s. 19; Machiel Kiel, "Bir Taraftan İlgisizlik ve Yıkım Diğer Taraftan Özenli Onarım Arasında Rodos ve İstanköy'deki Osmanlı-Türk Mimari Eserleri", *Rodos ve İstanköy Türk Vakıfları*, ed. M. Kaymakçı, C. Özgün vd., Eğitim Yayınevi, Konya 2019, s. 206.

¹² Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, TTK, Ankara 1986, s. 16. Adadaki Türk egemenliği devrini önemsizleştirme gayreti içinde olan kaynaklarda, Türk varlığının sathi olduğu vurgulanırken zımnen Osmanlı idaresinin Rodos'a ait yapıların bilinçli yıkımı üzerine inşa edilmediği ima edilir. Örnek için bk. Paulette Tsimbouki, a.g.e., s. 33.

¹³ Anthony Luttrell, "The Island Order State on Rhodes", *Islands and Military Orders, c. 1291-c.1798*, ed. E. Buttigieg ve S. Phillips, Ashgate Publishing, Surrey 2013, s. 19-21.

anılan bir dergâh ortaya çıkmıştı¹⁴. Söz konusu dergâha ait yapılardan ayakta kalan bir kısmı bugün bir süpermarketin parçası olarak kullanılmaktadır¹⁵. Öyleyse Limni’de, Osmanlı egemenliğinin son bulması kentin fiziksel görünümü ve kent yaşamı üzerinde belirleyici bir etki uyandırmıştır. Günümüz Rodos’unun durumu Limni’den farklı değildir. Rodos’ta ise Osmanlı egemenliği sancılı ve Akdeniz ölçeğinde hissedilen politik bir istikrarsızlık dalgasının etkisi altında sona ermişti ve şehirde yüzyıllar süren Müslüman Türk egemenliğine ait unsurlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı¹⁶. Bu durumda *Rodos Tarihi*’ni, şehirdeki Şövalye mirası ile Osmanlı etkisine ilişkin tanıklığı bağlamında değerli hâle getirmektedir. Dolayısıyla Rodos’un Orta Çağ’na kadar uzanan izleri kesintisiz olarak sürmek ve hissetmek için Ziver Bey’in rehberliği oldukça değerlidir. Mesele bilhassa Rodos’un karmaşık tahkimat sistemini anlamak olduğundaysa Ziver’in, geçmişe duyduğu entelektüel merakla ilgi çekici detayları paylaştığı görülür.

Rodos, Şövalyelerin yüzyıllar içinde mükemmelleştirdiği “şeytanî” savunma sistemine¹⁷ ev sahipliği yapıyordu. Rodos Kalesi’ni şeytani kılan karmaşık çözümler barındırmasıydı. Karmaşık olmasının sebebi ise tahkimat inşa ameliyesiyle ilgiliydi. Kaleleri inşa etmek oldukça maliyetliydi. İnşa sürecinde fazla sayıda işgücüne ihtiyaç duyuluyordu. Daha da önemlisi zaman alıyordu. Dolayısıyla Şövalyelerin, Müslüman hasımlarına karşı giriştikleri hazırlıklar yüzyıllar boyunca devam etmişti. Bu durum Rodos’a kendine has görünümünü kazandıran bazı tahkimatların ne zaman, kim tarafından inşa ettirildiği belirlemeyi güçleştiriyordu. Örneğin Müslüman kaynaklarda “Arap Kulesi” olarak anılan ve bugün mevcut olamayan kulenin tam olarak yerini ve banisini tespit etmek için Ziver Bey değerli açıklamalar sunar¹⁸. Benzer şekilde fetih sırasında en kanlı çarpışmaların yaşandığı, hisarpeçe gibi tahkimat unsurlarıyla korunan kapıların Osmanlı devrinde nasıl anıldığı hakkında yol gösterici bilgiler paylaşır¹⁹. Özetle Ziver Bey, Orta Çağ’dan beri adeta zamanın mekânsal olarak donduğu bir ortamda Rodos’un hikâyesini anlatabilmek için değerli detaylar sunar.

Öyle anlaşılıyor ki çok sayıda tarihî anıta ev sahipliği yapan Rodos, Ziver Bey için ilham verici bir yerdi. Ancak Ziver Bey’in *Rodos Tarihi*’ni inşa etmek için sadece Rodos’tan beslendiğini varsaymak doğru olmayabilir. Ziver Bey, Mekteb-i Sultânîdeki öğrencilik yıllarında tarih yazmaya başlamıştı²⁰. Hayatı boyunca sadece tarih değil, edebiyat ve yazmanın doğası (edebiyat kuramı ve eleştirisi) üzerine düşüncelerini içeren çalışmalar da yayımlamıştı. Ölümünün ardından geride yayımlanmayı bekleyen çalışmalar bırakmıştı²¹. Ortaya koyduğu eserler ve kaleme aldığı sayısız yazı dikkate alındığında²², yazarlığı için “üretken” tavsifi dahi mütevazı görünebilir. Onu

¹⁴ Mustafa Aşkar, “Niyâzî-i Mısıri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 33, İstanbul 2007, s. 166-167.

¹⁵ Heath Lowry, *Niyâzî Mısıri’nin Limni Adası’nda Bulunan Tarihi İzleri*, çev. Kıvanç Tanrıyar, Bahçeşehir University Press, İstanbul 2011, s. 94.

¹⁶ Rodos’taki Türk eserlerinin durumu ve geçtiğimiz yüzyıl içinde yaşanan yıkım hakkındaki değerlendirmeler için bk. Neval Konuk Halaçoğlu, “Rodos Türk Vakıf Eserleri”, *Rodos ve İstanköy Türk Vakıfları*, ed. M. Kaymakçı, C. Özgün vd., Eğitim Yayınevi, Konya 2019, s. 218-220.

¹⁷ Rodos şehrinin savunma ağına yönelik bu tanımlama Evliya Çelebi’ye aittir: *...el-hâsil handaki içre olan hiyel ü şeytanat Kandıye kal’asında yokdur...* Bk. Evliya Çelebi b. Derviş Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX. Kitap, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman v.dğr., YKY, İstanbul 2005, s. 123.

¹⁸ Ziver, *Rodos Târîhi*, s. 114.

¹⁹ Ziver, *Rodos Târîhi*, s. 114, 115, 144.

²⁰ Tarih üzerine kaleme aldığı kitabı *Tecrübe-i Kalem yahud Anibal*’in kapağında kendisini “Mekteb-i Sultânî Şâkirdânından Mehmed Ziver” olarak tanıtır. Bk. *Tecrübe-i Kalem yahud Anibal, Mehmet Bey Matbaası*, Dersaadet 1303.

²¹ Harid Fedai, “Mehmed Ziver Bey ve Cezâir-i Osmâniyye Tarihi”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006*, TTK, Ankara, C. IV/1, s. 853.

²² Çalışmaları hakkında genel bir değerlendirme için bk. Bekir Şakir Konyalı, “Sunuş: Ara Nesil Mensubu Mehmed Ziver Bey ve Hikmet-i Edebiyye’si”, *Hikmet-i Edebiyye*, haz. Bekir Şakir Konyalı, Çizgi Yayınları, Konya 2017, s. 9-11. Abdulhakim Tuğluk, Ziver Bey’in hayatı ve eserleri üzerine son derece kapsamlı bir kitap kaleme almıştır. Eserde

böylesine verimli yazar hâline getiren unsurları sadece Ziver'e bakarak anlamaya çalışmak doğru olmayabilir. İçine doğduğu tarihî koşullar ve özellikle Rodos günleri yazı yazmak için mümbit koşullar sağlamış olabilir.

Ziver Bey'in, Osmanlı entelektüel camiasında temayüz etmiş bazı karakterlerle Rodos'ta karşılaştığı anlaşılmaktadır. Oysa harita üzerinde Rodos, merkezî ehemmiyeti haiz şehirlerden uzaktır. İmparatorluğun periferisinde kalmış olmanın sonucu olarak, ilmî-fikrî dünyanın da kıyısındaymiş gibi görünür. Ancak hâkim politik algının hoşgörü sınırları dışına çıkan, sorgulayan ve Batı'dan mülhem/ithal olabilecek fikirleri dillendiren insanlardan bazıları Rodos'ta yaşamaya zorlanmıştı. Bu, sürgün politikasının bir sonucuydu. Zira genel olarak adalar, özel olarak Rodos, imparatorluğun sürgün yerleri arasındaydı²³. *Rodos Tarihi*'nin yazıldığı döneme ait toplumsal yapı hakkında Habîbzade Rodoslu Ahmed Kemal'in (1889-1966) tanıklığına başvurulacak olursa sürgünlerin toplumsal yapıdaki yeri ile Rodos toplumu üzerindeki tesirleri görülür²⁴. Nitekim adanın mecburi sakinlerinden biri olan Ahmed Midhat Efendi, Rodos günlerini sadece yazarak değil, aynı zamanda çocuklara yönelik eğitim faaliyetleriyle sürdürmüştü²⁵. Belli ki Rodos'un Maarif Müdürü olarak Ziver Bey, bu çevrelerle temas hâlindeydi. Üstelik yaşamına bakıldığında daha çocukluk yıllarından itibaren sürgünlere aşina olduğu anlaşılmaktadır. Ziver Bey, Midilli'de Kulaksızzâde olarak bilinen zengin bir aileden geliyordu. Büyüdüğü konakta Namık Kemal gibi devrin meşhur sürgünlerinin misafir edildiği bilinmektedir²⁶. Özetle zenginliğini ve dinamizmini hâkim politik görüşün dışına çıkmasından alan kendine has bu fikrî ortamdan beslenmişti.²⁷ Öte yandan Ziver Bey'i yazmaya, bilhassa Rodos üzerine yazmaya, teşvik eden başka unsurlar da vardı.

2. Ziver Bey'in Motivasyonu

Kariyerine coğrafya ve Fransızca öğretmeni olarak henüz 20 yaşındayken başlayan Ziver Bey, 3 yıl sonra 1891'de Rodos'a idadî müdürü olarak tayin edilir²⁸. Takriben bir buçuk yıl sonra Aralık 1892'de Rodos idarî zümresindeki yerini alır ve maarif müdürlüğüne terfi eder²⁹. Sadece

Ziver Bey'in hayatına ışık tutan çok sayıda arşiv belgesinden beslenilmiştir. Yakın dönemde yayımlanan bu kitabın önemli bir kısmı Ziver Bey'in çeşitli yazılarından oluşmaktadır. Bk. Abdulhakim Tuğluk, *Mekteb-i Sultânîden Yüzelliliklerin Eşiğine: Midillili Mehmed Ziver Bey (Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Yazıları)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2021.

²³ Sürgün (nefy) uygulaması ve imparatorluğun sürgün yerleri hakkında ayrıca bk. Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 5, 2007 Sonbahar, s. 12-29.

²⁴ Ayşe Çamkara Erginer, Ahmet Kemal Bey'in (İlkul) bir tiyatro eserine ilişkin değerlendirmeleri kapsamında onun otobiyografik eserinden ifadeler paylaşmaktadır. Bk. Ayşe Çamkara Erginer, "Habîbzâde Rodoslu Ahmet Kemal'in (1889-1966) Cem Sultan Hakkında Bilinmeyen Bir Tiyatro Eseri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 88 (2018/K1Ş), s. 156-158.

²⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, Rodos günlerinin Ahmed Mithat Efendi üzerindeki etkilerini de değerlendirir. Bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 450, 460-461. Dolayısıyla sürgün politikası hem adalıları hem de sürgünleri dönüştürmüştü.

²⁶ Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 237.

²⁷ Ziver'in edebî kişiliği üzerine değerlendirmelerde özellikle devrin büyük edipleriyle olan mektuplaştığı, hatta giriştiği münakaşalarla nesli içinde kendine alan açtığı bilgisine tesadüf edilir. Bu konuda Abdulhakim Tuğluk oldukça detaylı veriler aktarmaktadır. Bk. Abdulhakim Tuğluk, a.g.e., s. 161-182.

²⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d.) 45, s. 289. Söz konusu bilgiler "Ziver Efendi; Mehmed Niyâzî Efendi mahdûmudur" şeklinde sicill-i ahval defterinde kayıt altına alınmıştır. Ziver Bey'in kariyeri hakkındaki bu döküme daha önce Okcan Yıldırım Türk çalışmasında yer vermiştir. Bk. Okcan Yıldırım Türk, a.g.e., s. 170-171. Bu kaydın Latin harfli çevirisi ise Abdulhakim Tuğluk tarafından yapılmıştır. Karşılaştırmak için bk. Abdulhakim Tuğluk, a.g.e., s. 57-61.

²⁹ BOA.DH.SAİD.d. 45, s. 289.

birkaç yıl içinde bu görevlere getirilmesi istisnai gibi görünse de görev süresini mutlak şekilde düzenlemeye yönelik katı bir tutum benimsenmediği anlaşılmaktadır³⁰. Nitekim salnamelerde Ziver Bey'in adadaki çalışma arkadaşlarının izi sürüldüğünde, Rodos İdadisi müdürlüğündeki halefinin sadece 1 yıl görevde kaldığı görülür³¹. Öte yandan maarif personeli açısından maarif müdürlüğüne giden yolda idadi müdürlüğünün önemli bir başlangıç noktası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim böylesi bir kariyer yolculuğunun örneklerine imparatorluğun başka yerlerinde de tesadüf etmek mümkündür³².

Eldeki kayıtlar Ziver Bey'in ikbal yolculuğu ile entelektüel sermayesi³³ arasında ilişki kurmayı mümkün hâle getirmektedir. Bu aşamada öncelikli olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Akif Paşa ile olan ilişkisine temas edilebilir. Son dönem Osmanlı ricaline ilişkin prosopografik bir çalışma³⁴ Arnavut kökenli Paşa'nın 1886-1893 yılları arasında Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi olarak görev yaptığını göstermektedir. Akif Paşa'nın ölümünün ardından onu tanımlamak için başvuru ifadelerden entelektüel bir kişiliğe sahip olduğu ve tıpkı Ziver Bey gibi çok sayıda dil bildiği anlaşılır. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca ve Rumca bilen Paşa, sadece modern dünyanın değil, aynı zamanda kadim Doğu'nun incelikli sanat anlayışına aşina biri olarak tanıtılır³⁵. Dolayısıyla hem idaresi altındaki insanlara kendi dilleriyle hitap edebilen hem de yaşadığı çağı takip edebilen bir idareci olarak karşımıza çıkar. Akif Paşa'nın sahip olduğu bu hasletler, Ziver Bey'in gayretleri, üretken yazarlığıyla takdir görebileceği bir çevrede görev yaptığını düşündürmektedir. Nitekim 23 Mayıs 1892'de Akif Paşa'nın, Maarif Nezaretine yaptığı başvurusunda bu hususa dikkat çektiği görülür:

Eslâfının muvaffak olamadığı hüsn-i hidmâtı fiilen ifrâz ile isbât-ı ehliyet ve gayret itmekle taltifât-ı seniyye-i hazret-i pâdişâhîye bi'l-vücuuh kesb-i istikâk eylemiş olduğundan sâir emsâl-i kesîresi vechile mîr-i mumâileyhin dahî münâsib rütbeden bir nişân-ı zîşân ile taltifi esbabının istihkâkına lütf u himem-i 'âliyye-i âsafânelerinin mebzûl buyrulmasını temennî eylerim ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vâlisi Mehmed Akif³⁶.

Yukarıdaki ifadelerin doğrudan doğruya Ziver Bey'in şahsını ve çalışma pratiğini övmeye yönelik olduğunu dile getirmeye engel herhangi bir tarihî kayıt mevcut değildir. Öyleyse Akif Paşa'ya göre Ziver Bey, selefleri ve emsalleri arasında temayüz etmiş bir memurdu. Öte yandan Ziver Bey'in taltifi için gösterilen bu hassasiyetin Akif Paşa ile yakından ilgisi olduğunu düşünmek için elde bundan daha fazlası mevcuttur. Öncelikle Akif Paşa'nın girişimiyle resmî yollarla gayreti takdir ve teşvik edilen tek idareci Ziver Bey değildi. Paşa, 1891 yazında vilayet defterdarlığını yürüten Nuri Bey'in³⁷, 1891 sonlarında vilayetin baş kâtibi pozisyonunu işgal eden

³⁰ Türk eğitim tarihi üzerine, maarif teşkilatının yapısını yansıtan çalışmalar kaleme almış Sayın Doç. Dr. Ercan Çelebi'ye konu hakkındaki değerlendirmelerini paylaşma nezaketi gösterdiği için teşekkür ederim.

³¹ *Salnâme-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid*, Vilâyet Matbaası, Rodos 1310, s. 68; *Salnâme-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid*, Vilâyet Matbaası, Rodos 1311, s. 101; *Salnâme-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid*, Vilâyet Matbaası, Rodos 1312, s. 92.

³² Nuri Karataş, *Sivas Mekteb-i İdadisi: Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2021, s. 48.

³³ Buradaki hâliyle “entelektüel sermaye” kavramı Pierre Bourdieu'den mülhemdir. Bourdieu, iktisadi kudretten yoksun olup toplumsal konumlarını fikrî ve ilmî üretime borçlu olan toplumsal grupları, iktisadi sermaye sahiplerinin karşısına konumlandırmakta ve onları “kültürel sermaye” sahibi olarak tanımlamaktadır. Bk. Pierre Bourdieu, *Ayrılm: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. D. Fırat, G. Berkkut, Heretik Yayınları, Ankara 2015, s. 179. Öyleyse “entelektüel üretim” bir birikim olarak toplumsal bir konuma tahvil edilebilir. Gerçekten de Osmanlı taşrasındaki bir memur olarak Ziver Bey'in yazma gayretinin beslendiği motivasyonda biriktirdiği entelektüel sermayeyi kullanma arzusunun yer aldığı görülmektedir. Aşağıda bununla ilgili daha fazla detay paylaşılmaktadır.

³⁴ Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalı (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İsis, İstanbul 1999, s. 90.

³⁵ *Servet-i Fünûn*, S. 157, s. 347, 27 Kanun-ı Sâni 1309.

³⁶ BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Fonu (MF.MKT.) numara (nr.) 244/25, 26 Mayıs 1308.

³⁷ BOA. İrade Dahiliye (İ.DH.) nr. 1266/99587, 27 Zilhicce 1308.

Fevzi Efendi'nin³⁸ de çeşitli rütbe ve nişanlarla taltif edilmesi için başvuruda bulunmuştu. Sonuç olarak, Rodos'taki idari verimliliğin altında Akif Paşa'nın insan kaynağını kullanma becerisinin yattığını varsaymak mümkündür. Nitekim Akif Paşa'nın girişimleriyle Ziver Bey rütbe taltifiyle ödüllendirilmişti³⁹. Bu ne ilki⁴⁰ ne de sonuncusu olacaktı. Her ne olursa olsun Akif Paşa ile Ziver Bey arasında uyumlu bir ilişki olduğu anlaşılıyordu.

Akif Paşa, Ziver Bey'in tarihe yönelik ilgisini Rodos'a yönlendiren kişi olarak kabul edilebilir. Adanın tarihine ve adadaki Türk tarihinin derinliğini ortaya çıkarmaya dönük ilk anlamlı çabasının vilayet salnamesinin yazımı sırasında göstermiş olmalıdır⁴¹. Bundan da önemlisi *Rodos Tarihi*'nin başında eserini Akif Paşa'ya adayan Ziver Bey, sarıh bir şekilde kitabını onun teşvikleriyle kaleme aldığını ifade etmektedir.⁴² Ziver Bey için idari amirlerinin teşviki önemli olmalıydı. Nitekim *Rodos Tarihi*'ni kaleme aldığı dönemde Rodos'tan merkeze gönderilen yazılarda bu hususa işaret eden bazı kayıtlara tesadüf edilir. Bir idari amir olarak Akif Paşa'nın telkinlerinin ne denli etkili olduğunu en az bu ithaf yazısı kadar göz ardı edilemez ölçüde ortaya koyan bir başka kayıt ise Paşa'nın halefi Abidin Paşa'nın⁴³ imzasını taşıyan bir belgede ifade edilmektedir:

... Ziver Bey'in ifa-yı vazifedeki ikdâm u gayreti bir mertebe-i meşkûreye vâsıl olduğuna ve merkez vilayet olan Rodos Cezîresi'nin târîhini yazıp... manzûr-ı 'âcizânem olan eser-i mezkûrun ehemmiyeti takdir olunmuşdur...⁴⁴

Akif Paşa, özelde Rodos'un ve genel olarak adalardaki Türk egemenliği devrinin anlatılması gereken bir hikâyeye sahip olduğunu düşünüyordu. Ek olarak Ziver Bey'in tarihçiliğini de beğeniyordu. Öte yandan dönemin ruhu entelektüel bürokratların çeşitli şekillerde teşvik edildiğini, Akif Paşa'nın Ziver Bey'in taltifi için ısrarlı çabalarının⁴⁵ istisnai olmadığını göstermektedir. Nitekim *Rodos Tarihi* basılmasının ardından Ziver Bey'in rütbe terfisi ile ödüllendirilmesi için bu defa Abidin Paşa harekete geçmiştir⁴⁶. Öyle anlaşılıyor ki üretken bir yazara dönüşmesinde amirleri etkili olmuştu. Bu savı Akif Paşa hakkında bilinenler desteklemektedir. Abidin Paşa'ya bakıldığında da benzer bir durumla karşılaşılır. Paşa, Mesnevî çevirisi yaptığı gibi bir Mesnevî'ye bir de şerh kaleme almış⁴⁷, istisnai bir entelektüeldi. Dahası Abidin Paşa, üstlendiği kritik görevler itibarıyla kariyeri boyunca imparatorluğun gündemini etkisi altına alan karmaşık meselelerin çözümü için görev almış, yaşadığı dünyayı ve çağımı iyi tanıyan çok yönlü bir devlet adamıydı.⁴⁸ Öyle anlaşılıyor ki kendisi de bir taşra idarecisi olan

³⁸ BOA.İ.DH. nr. 1266/99575, 1 Rebiülahir 1309.

³⁹ BOA.MF.MKT., no. 244/25, 1 Ağustos 1307.

⁴⁰ *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesi Ma'ârif Müdürü Ziver Bey hüsn-i ifâ-yı vazifece meşhur olan sa'y u gayretine nazaran .... mumaileyh bendelerine rütbe-i sâlise isihşâli husûsuna...* Bk. BOA.MF.MKT., no. 244/25, 1 Ağustos 1307.

⁴¹ Ali Fuat Örenç, a.g.e., s. 412.

⁴² *Bu eser-i kemterin, vilâyetimiz vâli-i sâbıkı müteveffa 'Akif Pâşâ neverallahu merkadehunun emr-i ârzû-yı 'âlîleri üzerine kaleme alınmış idi.* Bk. *Rodos Târîhi*.

⁴³ Valilik dönemi 1893-1906 yılları arasındadır. Bk. Sinan Kunalp, a.g.e., s. 29, 54.

⁴⁴ BOA.MF.MKT. no. 273/24, 27 Nisan 1311.

⁴⁵ *...Ziver Bey[in] taltif ve tevcihî... husûsiyye de olarak tekrâr niyaza mütecessir oldum...* bk. BOA.MF.MKT., no. 244/25, 3 Şubat 1308.

⁴⁶ *...Rodos Cezîresi'nin târîhini yazıp ...sâliseden taltifi icrâ buyrulmuş idi...* Bk. BOA.MF.MKT. no. 273/24, 27 Nisan 1311. Ziver Bey, bu yazıdan kısa süre önce rütbe terfisi ile ödüllendirilmişti: *...Ziver Bey me'asir-i memdûhası cihetiyle şâyan-ı 'âufet-i 'ulyâ olmasına mebnî 'uhdesine rütbe-i sâlise tevcihî ile taltifi husûsunda...* Bk. 17 Eylül 1310. Bu taltifin *Rodos Tarihi*'ni kaleme almasıyla ilgili olabileceği anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Cevdet Paşa, Abidin Paşa'yı Mesnevî şerhinde gösterdiği özenli tutumu ile üslubu üzerinden bizzat övmektedir. Bk. Kemâl Yavuz, "Mesnevî-i Şerif ile Alâkalı Olarak Cevdet Paşa'nın Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektup", *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXIV, s. 442-443.

⁴⁸ Abidin Paşa'nın istisnai kariyeri ve hayatına dair detaylar için ayrıca bk. İskender Pala, "Abidin Paşa", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 310.

Ziver Bey için hem Akif Paşa hem de Abidin Paşa destekleyici olduğu kadar ilham verici yöneticiler olmuştur.

Ziver Bey'in idarecileri tarafından teşvik edilerek gayretlerine sahip çıkılması ve içine dâhil olduğu sistem tarafından ödüllendirilmesi *Rodos Tarihi* gibi bir eserin ortaya çıkması için ideal koşulları meydana getirmişti. Öte yandan bir adalı ve uzun süre Rodos'ta görev yapmış biri olarak kendisini adalılara karşı da borçlu hissetmişti. Tarihinin başında ilhamını Rodos'ta bulduğunu ima edercesine, Rodos'ta görev yaparken böyle bir eseri kaleme alarak Rodos halkına armağan etme fırsatı bulduğu için duyduğu memnuniyeti paylaşır⁴⁹. Öyleyse Ziver Bey'i böyle bir tarih kaleme almaya sevk eden en önemli husus Rodos'a ve Rodoslulara karşı hissettikleriydi. Bu durum son dönem Osmanlı tarih yazıcılığı içinde bir çeşit istisna olarak gösterilebilir.

3. Memur Bir Tarihçi Olarak Ziver Bey

Ziver Bey'in bir devlet memuru olması ile tarihçiliği arasında güçlü bir korelasyon mevcuttur. Onun bir memur olarak, resmî kabulün dışında konumlandırılabilir görüşleri ifade edemeyeceği, kolayca kabul görebilecek türde bir önermedir. Ancak bu savın tarihsel karşılığını ortaya koymak için yeniden belgelere bakmaya ihtiyaç vardır. Ziver Bey adına Vali Abidin Paşa'nın terfi taltifi için girişimde bulunması üzerine verilen cevapta onun kaleme aldığı eserlere değinildiği görülür. Aldığı eğitim ve edindiği görgüyü fedakâr bir tavırla paylaşan bir memurun gayretinin kayıt altına alındığına tesadüf edilir⁵⁰. Sonuçta bir bürokratin vazifesine ek olarak edebiyat ya da tarih konulu eserler kaleme almak gibi bir sorumluluğu yoktu. Dolayısıyla her türlü entelektüel çaba devletçe takdir edilebilirdi. Ancak takdir edenle takdir edilen arasındaki ilişkinin hiyerarşik yapısı, bilimsel bilginin ortaya çıkışını "takdir eden" güdümüne sokabilirdi. Bir başka ifadeyle bu türden çabaların resmî takdire "muhtaç" olması, bir bürokratin kaleminden çıkmasının da ötesinde yazınsal faaliyetin bir bakıma imparatorluğun kontrolünde cereyan ettiğini ortaya koymaktadır. Şüphesiz sanatsal ya da bilimsel üretimin devlet himayesinde gerçekleşmesi yeni bir durum değildi. Ziver Bey, tarihini bastırmak için ruhsata ihtiyaç duymuştu. Dahası devletin matbaasında eserini tabettirmişti⁵¹. Sonra da devletin takdirini beklemişti. Onun bu durumu dönemin tarihçiliğinin hangi koşullarda gelişim gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Buna göre tarihyazım pratiği ihtilafı ya da birbiriyle çelişen fikirlerin meydana getirdiği dinamik bir damardan değil, resmî görüşün rıza ve desteğinin gölgesinde tekâmül ediyordu. Bu durumda Ziver Bey'i ve *Rodos Tarihi*'ni Tanzimat sonrası dönemde ortaya çıkan yeni tarihî ve politik kurgu içinde ele almak gerekmektedir. Nitekim II. Abdulhamid Dönemi, fikrî ya da ilmî olarak özgün üretimi neredeyse imkânsız hâle getirmişti. *Rodos Tarihi* de meşhur sansür hareketinden etkilenenecekti⁵².

Encümen-i Teftiş memurları kitabın basılmasından yaklaşık 5 yıl sonra içerisinde "Ermenistan" ibaresinin geçtiğini fark etmişlerdi⁵³. Bunun üzerine yürütülen detaylı tetkik sonucunda "Makedonya ve Yahudi hükümdar ve kralları" tabirlerine tesadüf edildiği gibi Şehzade Sultan Cem'in Şövalyeler tarafından Avrupa'ya kaçırılmasından önce Rodos'ta

⁴⁹ *Rodos Tarihî'ni Rodos'da iken yazıp vücûda getirmeyi bir şeref addeder ve bu şerefli memleket âhâlisine karşı velev nâ-çiz olsun bir böyle hizmetim sebk eylediğine şükran arz-ı mesâr eylerim. Yeni Varoş.* Bk. *Rodos Tarihî*.

⁵⁰ BOA.MF.MKT.273/24, 22 Haziran 1311.

⁵¹ BOA.MF.MKT.273/24, 27 Mayıs 1311.

⁵² II. Abdulhamid Dönemi sansür hareketi üzerine hatırı sayılır bir literatür mevcuttur. Bununla birlikte doğrudan sansür üzerine telif edilen kapsamlı bir çalışma için bk. Fatma Gül Demirel, *II. Abdulhamid Dönemi'nde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007. Kitaplara yönelik sansür mekanizması hakkında bk. a.g.e., s. 89-103.

⁵³ *1312 tarihinde Rodos'da Vilâyet Mabaasında tab' olunan Rodos Tarihî nâm risâlenin 59uncu sahifesinde Ermenistan ibâresi muharrer olunduğu maruzdur.* Bk. BOA.MF.MKT. 665/10, 25 Temmuz 1902. *Rodos Tarihi*'nin sansürlenmesiyle ilgili söz konusu belgenin çevirisine Abdülhakim Tuğluk da yer vermiştir. Karşılaştırmak için bk. a.g.e., s. 85.

“mutantan” bir törenle karşılandığının da yazıldığı anlaşılmıştı⁵⁴. Yapılan bu incelemeler sonucunda kitabın yasaklanmasına ve mevcutlarının da toplatılmasına karar verilmişti⁵⁵. Sansür mekanizmasının oldukça hızlı çalıştığı ve 5 yıllık gecikmeyle de olsa gerekli adımların atıldığı anlaşılmaktadır. Bu aşamada sakıncalı kabul edilen ifadelerle ilgili kısa bir değerlendirme paylaşılabilir. İşin aslı şu ki içinde “Ermenistan” ifadesi geçtiği için sansüre uğrayan ilk eser *Rodos Tarihi* değildi. Bunun başka örnekleri de vardır. Mesela 1905’te üzerinde “Ermenistan” yazan harita toplatılmıştı⁵⁶. Döneme hâkim olan politik gündem Ermenistan ifadesine yönelik bir duyarlılığı ortaya çıkarmış görünmektedir. Öte yandan *Rodos Tarihi*’ndeki bağlam coğrafiydi ve sadece bir dipnotta geçiyordu⁵⁷. Bir başka ifadeyle Ermenistan ibaresine herhangi bir tarihsel anlam yüklenmediği görülür. Cem Sultan’ın Rodos’a çıkışındaki şatafatlı karşılama konusunda ise dile getirdiklerinin, Osmanlı tarih yazarlarınca farklı şekillerde yüzyıllar önce dile getirilmiş hususiyetlerden çok da farklı olmadığı görülür. Ziver Bey’in anlatımına göre, Cem Sultan’ı karşılayan Pierre d’Aubusson onu şark usulü selamlamış, şehzadenin atıyla gemiden çıkması için tedbir almış, Rodos halkı da bu resmî karşılamaya eşlik etmiştir⁵⁸. Öte yandan Solakzâde de Cem Sultan’ın karşılanması hakkında benzer detaylar paylaşır. Şehzadenin, büyüküstadin önünde olduğu bir kortejle şehre girdiğini ve top atışlarıyla selamlandığını belirtir⁵⁹. Öyleyse Şehzade Cem konusunda Ziver Bey’in, XVII. yüzyılda Osmanlı tarihçileri tarafından dile getirilen hususlardan çok da farklı bir söylem benimsemediği görülür. Sonuç olarak bu durumun, II. Abdulhamid Dönemi’nin kendine has koşullarıyla ilgili olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Ziver Bey kariyerini, Osmanlı Devleti’nde modernleşme gayretlerinin askerî alandan taşır olağanca şiddetiyle bürokratik alana sirayet ettiği dönemde inşa etmiştir. Öte yandan bürokraside modernleşme arzusuna bilhassa hariciye alanında yaşanan hayal kırıklıkları yön vermişti. Hariciyede imparatorluğa sadakati şüpheli toplumsal gruplara dayanma zorunluluğunun ortaya çıkardığı sorunlar, temelde bürokraside modernleşme programının “uzmanlaşma” gayreti yönünde gelişim göstermesi sonucunu doğurmuştu. Uzmanlaşma ve uzman kadroların kurulması ihtiyacı ise *tevcihât* usulüne dayanan istihdam politikasının da terk edileceğini muştuluyordu⁶⁰. Oysa kültürel hafıza “alan” ve “veren” arasındaki hiyerarşik ilişkinin kolayca terk edilmesine engel olmuştu. Yahut en azından Mehmed Ziver örneği, “tevcihât” anlayışının yüzyıllar boyu kök saldığı köhne bürokratik geleneğin kolayca terk edilemediğini hatta yeni biçimlerde varlığını koruduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla değişim ihtiyacı ve gelenek arasında sıkışmış bir dönemin bürokratu olarak, Ziver’in devletten beklentileri ve kurduğu ilişki değişim ve dönüşümün dayattığı gerilimleri yansıtıyordu. Özellikle üstlendiği görevler ve gönüllü olarak işgal ettiği pozisyonları maaş zammına tahvil etmek istediğinde bu gerçeğe karşılaştığı görülmektedir.

1891 tarihli dilekçesinde üstlendiği görevleri Tablo 1’de gösterildiği şekilde listelemiştir.

Tablo 1: Ziver Bey’in üstlendiği görevleri ve maaş talebi⁶¹

⁵⁴ ... fi’l-vâki’ 59uncu sahîfesine Ermenistan tabîrâtıyla Makedonya ve Yehûdî hükümdâr ve kralları tabîrâtlarıyla Şehzâde Sultan Cem Hazretlerinin Mısır’a ve Avrupa’ya firârî ve Rodos Şövalyeleri nezdine mutantan bir sûretde kabul edildiği... Bk. BOA.MF.MKT. 665/10, 29 Temmuz 1902.

⁵⁵ ...ismi defter-i mahsûsuna geçirildiği gibi müfettişlere de tenbîhât verilmiş olmağla kitâb-ı mezkûrun mevcûdları varsa toplattırılması lüzûmun Dâhiliye ve Zabtiye Nezâret ve Rûsûmât Emânet-i Celîleleriyle Posta ve Telgraf Nezâret-i ‘Âliyesine ve ta’ mîmen Ma’ârif İdârelerine iş’ar buyurulması kararlaştırılmışdır. Bk. BOA.MF.MKT. 665/10, 31 Temmuz 1902.

⁵⁶ Fâtih’de Kasablar Caddesinde Polis Merkezi karşısında İranlu Mehmed’in dükkanında satılmakda olub bu kere derdest edilen Eski Kıt’a-yı Türkî Asya haritasının üzerinde Ermenistan ibâresi nuharrer olduğu görüldüğünden ...men’-i tedâvül ve intişârı hakkında... Bk. BOA.MF.MKT. 845/48, 16 Mart 1905.

⁵⁷ Ziver, *Rodos Târîhi*, s. 59, dipnot 1.

⁵⁸ Ziver, *Rodos Târîhi*, s. 128-129.

⁵⁹ Solakzâde Tarihi, haz. V. Çabuk, H. H. Atlı, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016, s. 338.

⁶⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 22, 24.

⁶¹ Tabloda doğrudan belgeden alınan ifadeler italik olarak gösterilmiştir. Bk. BOA.MF.MKT.131/47, 28 Ağustos 1892.

Görev	Talep edilen ücret (kuruş)
1. Müdüriyet ma'âş	524
2. Muhâsebe Kâtibi ma'âşından	200
3. Rodos Rum ve Müsevî mektepleri lisân-ı Osmânî ma'âşına yüz ellışeren tenzil olunarak	300
Ara toplam	1.024
4. Mekteb-i 'İdâddî müdüriyetine mahsus olan	1.000
Ara toplam	2.024
5. Müdüriyet-i mezkûra fahrî ifâ olunmak üzere Ma'ârif Müdürlüğüne tahsise lüzum olan	2.000
Kalan	24

Buna göre Ziver Bey, biri fahrî olmak üzere 5 ayrı görev üstlenmişti. Gayretlerini maaş zammına tahvil etmek istiyordu. Arzusunu şu şekilde ifade eder:

...idâdî müdürlüğünü fahrî ve mâ'arif müdürlüğü vazîfesini âsâleten ifâ için mâ'aş-ı bendegânemin iki bin guruşa iblâğına dâir mukaddemâ vuku' bulan mürâcaat-ı kemterânem...⁶²

Çabasının karşılığı olarak maaşının 2.000 kuruşa yükseltilmesi için eldeki kayıtlar en azından birden fazla defa başvuruda bulunduğunu göstermektedir. Emeğini daha fazla maaş talebine gerekçe kılması haysiyetli görünse de ironi içeren bir tarafı vardır. Sonuç olarak gönüllü biçimde üstlenilen bir vazifenin maaşa zammına dönüştürmek gönüllülüğün doğasına uygun değildir.

Modern bürokrasinin şafağında, mesleki uzmanlaşmanın Osmanlı bürokrasisinde *sadaka ve ihsan* anlayışının yerini aldığı böylesi bir dönemde, Ziver Bey'in gönüllülüğünü maaş zaamına tahvil etme çabasını anlamak için bu girişimi bir toplumsal "eylem" olarak ele almak yardımcı olabilir⁶³. Daha somut bir ifadeyle Ziver Bey'in eyleminin rasyonelliği meselesi üzerine durulabilir. Ziver Bey, neyin karşılığında ne kadar maaş alacağını farkında olarak göreve başlamış olmalıdır. Buna karşılık kendi iradesiyle üstlendiği bazı görevler karşılığında maaşına zam alabileceğini hesap etmiş gibi görünmektedir. Eyleminin ne kadar "rasyonalite" dâhilinde açıklanabileceği sorusu ancak kendi tarihî bağlamında ya da döneme hâkim "teamüller"⁶⁴ kapsamında cevaplanabilir. Bir başka ifadeyle dönemin bürokratik tatbikatına bakılabilir.

Maarif Nezaretinin gayretkeş muallimlerinin hikâyelerinden geriye kalan izler, fahrî olarak yürütülen faaliyetlerin maaşa, maaş zammına yahut bir kadroya tahvil edilebildiğini ortaya koymaktadır. Söz gelimi Sakız Rüşdiyesinde gönüllü olarak yazı muallimliği yapan Reşad Efendi'nin emsalleri gibi maaş alması gerektiğine karar verilmiş ve kadrolu olarak görevini sürdürmesi sağlanmıştı⁶⁵. Dolayısıyla kamu yararına fedakarlıkta bulunmak bir bakıma Maarif memurunu için arzu edilen pozisyonu elde etmenin alışıldık bir yoluydu. Öyleyse Ziver Bey'in fahrî olarak yürüttüğü görevlerden dolayı maaş zammı talep etmesi dönemin bürokratik teamülleri kapsamında rasyonel görünmektedir. Bununla birlikte Ziver Bey'in üstlendiği görevlerin muallimlik vazifesinin dışına taşması, modern anlamda bürokratik yapıya hâkim irrasyonelliğin bireysel ölçekteki yansımaları gibidir.

⁶² BOA.MF.MKT.131/47, 16 Ağustos 1308.

⁶³ Burada "eylem" vurgusu Max Weber'den mülhemdir. Weber'in bireyin eylemini toplumsal bir bağlama oturtarak, eyleme sosyoloji kuramında merkezi bir ehemmiyet atfettiği görülür. Bk. Max Weber, *Ekonomi & Toplum*, Yarınl Yayınları, b.t. yok, C. I, s. 112. Weber'in eylem tipleri için bk. a.g.e., s. 137-139. Tam da bu bağlamda Weber'in "eylem" tanımı Ziver Bey'in bir memur olarak davranışlarını anlamakta kullanışlı hâle gelmektedir.

⁶⁴ Weber, teamülî hukukun zorlayıcı olmayan ancak bireyin eylemleri üzerinde etkili olan bir amil olarak sunar. Bk. Max Weber, a.g.e., s. 142-143.

⁶⁵ ... fahrî yazı ta'lim etmekte olan Reşad Efendi'nin ...sâire yazı muallimleri muvazzaf olduğu hâlde mumaileyhin meccanen ifâ hidmet eylemesi muvafık olamayacağı... Bk. BOA.MF.MKT. nr. 65/150, 12 Şevval 1292.

Ziver Bey, bir bakıma “üzerine vazife olmayan” işlerle uğraşıyordu. Sonuçta kendisi bir eğitimci ve idareciyken muhasebe kâtipliği gibi uzmanlık gerektirebilecek bir işe girişmiş görünmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere modern bürokratik yapılanmada Ziver Bey ve onun gibileri değerli kılan husus tam olarak uzmanlaşmaydı. Ancak uzmanlığı dışında kalan alanlarda da görev üstlenmişti ya da üstlenmek zorunda kalmıştı. Belli açılardan Ziver Bey de içinde bulunduğu tarihî bağlama ayak uydurmakta zorlanıyordu. Öte yandan uzmanlaşma ve eğitilmiş kadroların getirdiği gelişmiş bürokratik yapılanmayı kurma yolunda atılan adımların seyrine bakıldığında benzer çelişkileri görmek mümkündür.

Tanzimat Dönemi’nden itibaren bürokrasinin güç kazanmasını sağlayan gelişmeler II. Abdulhamid Dönemi’nde farklı bir yöne sapmıştı. Bu dönemde iktidarın sarayda birikmesinin yolu temelde bilinçli bir şekilde ağırlık dengelerinin nezaretler ve Bâb-ı Âlî aleyhine bozulmasından geçiyordu. Hükümdar, imparatorluk erki üzerindeki nüfuzunu sarayda teşkil edilen komisyonlar vasıtasıyla kullanıyor, siyasi güç henüz inşası devam etmekte modern bürokratik geleneğin aleyhine olarak saraya devrediliyordu⁶⁶. Özetle Ziver Bey, çağının sorunlarından maruzdu. Eğitimi, uzmanlığı, pozisyonu ya da sorumlulukları yeterince kazanmasını sağlamıyordu. Memuriyeti, tarihsel olarak, maaş ödemelerinin ihsan hâlini aldığı bir döneme tesadüf etmişti⁶⁷. Yeterince “profesyonel” davranmıyordu⁶⁸ ya da koşullar onun bu şekilde hareket etmesine müsaade etmiyordu.

Taleplerine karşı aldığı cevaplar da eyleminin payitahtta rasyonel görülmediğini ortaya koymaktadır:

...muhâsebe memuriyeti ma’âşının tenzil olduğu iki yüz guruşdan dört yüz guruşdan bir kâtib istihdâmı takdirinde bâki kalacak iki yüz guruş olub hâlbuki dört yüz guruş ma’âşla kifâyetli bir muhâsebe memuru bulunamayacağından buna karşılık [tartılması] câiz değildir⁶⁹.

Payitahtın yaklaşımı memuruna maaşıyla iktifa etmekten başka çare bırakmıyor görünse de cevapta şu ifadelerle de tesadüf edilmektedir:

...mâ’âşına karşılık isnâd oluna bileceğini beyân eylediği mâ’âşlarından müdürüriyet mâ’âşının bu nâm ile mahsus mâ’âş olduğu cihetle hakkında bir şey denilemezse de...

Öyleyse müdürlük pozisyonu için maaş gideri olarak Maarif Müdürlüğüne 2.000 kuruşluk bir ödenek aktarılması gerektiği gerçeği payitaht tarafından da kabul ediliyordu. Nitekim bu dönemde Sivas Maarif İdaresinin giderleri incelendiğinde müdüriyet maaşı için 2.000 kuruşluk bir kalem oluşturulduğu görülür⁷⁰. Sonuç olarak Ziver Bey, muhasebesini tutacak personeli bulunmayan, müdüriyeti gönüllü olarak yürütülen ve aslında teşkilat bakımından önemli eksiklikleri olan bir yapıyı ayakta tutmak gibi bir sorumluluk üstlenmişti. Üstelik imparatorluğun bu koşulları, en azından Rodos’ta, kısa sürede düzelterek imkânı yokmuş gibi görünüyordu: *Mâ’arif muhâsebe memuru mâ’âşından karşılık tutmak istediği iki yüz guruş Rodos’da Vâridât-ı ‘Umûmiyesi Mesârif-i Mahalliyesine kifâyet itmemesine...*⁷¹

Eldeki tarihî deliller Ziver Bey’in bürokrasideki konumunu eğitimi ve malik olduğu hasletlerle açıkladığını varsaymaya engel değildir. Bu görüşün en önemli dayanaklarından birini geniş bir

⁶⁶ François Geurjeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, Homer Kitapevi, İstanbul 2006, s. 170-176.

⁶⁷ François Geurjeon, a.g.e., s. 178.

⁶⁸ Profesyonelleşme ile maaşlar arasındaki ilişki tarihsel olarak Humbaracı Ahmed Paşa’nın reformları sırasında da tecrübe edilmiştir. Konuyla ilgili olarak bk. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “III. Selim Dönemi’nde Humbara Ocağı’nda Yapılan Düzenlemeler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, 2016, s. 145 vd.

⁶⁹ BOA, MF.MKT.131/47, 9 Eylül 1308.

⁷⁰ Teyfur Erdoğan, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İdari Teşkilat Açısından*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, C. 1, s. 262.

⁷¹ BOA, MF.MKT.131/47, 9 Eylül 1308.

okuyucu kitlesiyle buluşmak için giriştiği gayrette bulmak mümkündür. Ziver Bey'in edebiyat çevrelerindeki esas bilinirliğini gazete ve dergiler için kaleme aldığı bir parça aktüalite içeren yazıları sağlayacaktı⁷². Dolayısıyla özellikle dergi ve gazetecilik faaliyetleri içinde olması onun çağını yakalamış bir entelektüel olduğunu ortaya koymaktadır⁷³. Bernard Lewis, gazeteciliği, Abdulhamid Dönemi'nde dönüşüme uğrayan Osmanlı elitleri arasında yeni temayüz eden bir meslek olarak ele almaktadır. Gerçekten de Tanzimat Dönemi'nin ilk gazetecileri memur, edebiyatçı ve siyasi uğraş içindeki bireylerden oluşuyordu⁷⁴. Bu genel profil neredeyse tamamen Ziver Bey'e uymaktadır. Sonuçta imparatorluk sahip olduğu insan kaynağını kullanma stratejisini Tanzimat'tan itibaren aşamalı olarak değiştirmekteydi. Ziver Bey de gazete yazıları sayesinde kendini gelecek vadeden yepyeni bir toplumsal zümreye mensup hissediyor olmalıydı. Maaş zammı için ısrarını biraz da bu bağlamda ele almak gerekmektedir. Çağını yakalamış bir bürokrat olarak daha fazlasını talep ediyordu. Bu aşamada onun entelektüel uğraşlarının kapsamı ve edebiyatçı kimliği hakkında daha fazla detay paylaşılabilir.

4. Edebiyatla Tarih Arasında Bir Bürokrat

Ziver Bey, burada bir tarih yazarı olarak ele alınmaktaysa da edebiyat yazarı olarak şöhret bulmuştur⁷⁵. Dahası Tanzimat ruhunun edebî alandaki taşıyıcılarından biri olarak dergicilik mecrasında önemli bir yer tutmuştur⁷⁶. *Mürüvvet, Servet, Tercüman-ı Hakikat; Malumat, Muhit, Gülşen, Nihal, Umran, Envar-ı Zeka, Berk, Say, Servet-i Fünun* gibi döneminin önde gelen gazete ve dergilerinde yazmıştı⁷⁷. Bunun da ötesinde Halit Ziya ve Abdülhak Hamid gibi döneminin önemli yazarlarıyla temas hâlinde olmuştur⁷⁸. Ziver Bey'in edebiyat çevreleriyle kurduğu ilişkilerin izleri, edebiyat üzerine kaleme aldıkları ve edebiyat tarihimizde temsil ettiği nesil itibarıyla tarihçilerden çok edebiyatçıların ilgisini çektiği bir gerçektir. Böylesi bir edibin pek de "bilimsel" olmayan bazı tarih kitaplarını motivasyonu ne olursa olsun kaleme almış olması tarihin ve tarihçiliğin doğası düşünüldüğünde ne şaşırtıcıdır ne de istisnai. Üstelik Osmanlı tarihçiliğinin gelişimi dikkate alındığında anlamlı da görünebilir. Söz gelimi Osmanlı tarihinin kuruluş devrini aydınlatan *İskendernâme*'nin yazarı Ahmedî bir divan şairidir⁷⁹. Yaşanmış olayları tutarlı bir anlatı etrafında kurgulamanın edebi çekiciliği yüzyıllardır Osmanlı tarihyazım pratiğinin bir parçası olagelmıştır.

Edebiyat ve tarih arasında en temel ortak noktanın yazma edimiyle ilgili olduğu açıktır. Öyleyse bir bürokratin kaleminden çıkma tarih üzerine son olarak yazmanın doğası ile kayıt tutma arzusu arasındaki temel ilişkiye değinerek, yazma pratiği bağlamında Ziver Bey'i belki de daha geniş perspektifle ele almak mümkün olabilir. Bernhard Palme, klasik imparatorluklar ve bürokrasinin gelişimi üzerine kaleme aldığı araştırmasında yazınsal üretim ile resmî kayıtların ortaya çıkışı arasında ilgi çekici bir bağ kurar. Palme, bürokratik yapıları ortaya çıkarmak için iyi bir şekilde muhafaza edilmiş binlerce yıllık metinlerin varlığından hareket ederek kayıt altına alma arzusu ile devlet yönetme işinin hayatıyeti arasında bir bağ kurar. Antik Mısır'dan Asurlara,

⁷² Abdülhakim Tuğluk, Ziver Bey'in daha önce Latin harfli çevirisi yapılmamış olup, büyük çoğunluğu gazete ve dergilerde yayımlanmış olan çok sayıda yazısının çevirisini yaparak daha geniş bir kitlenin kullanımına açmıştır. Bk. a.g.e., 219-325.

⁷³ Rauf Mutluay, *100 Soruda Tanzimat ve Servetifünun Edebiyatı (XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s. 135.

⁷⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. B. B. Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008, s. 622-624.

⁷⁵ Abdülhakim Tuğluk, a.g.e., s. 95.

⁷⁶ Rauf Mutluay, a.g.e., s. 134-135.

⁷⁷ Bekir Şakir Konyalı, a.g.m., s. 10.

⁷⁸ Abdülhakim Tuğluk, a.g.e., s. 96.

⁷⁹ Daha önce Osmanlı tarihçiliğinin başlangıcında edebiyatı arama girişimi Nejat Göyünç tarafından ortaya konulmuş ve Ahmedî örneği onun tarafından paylaşılmıştır. Bk. Nejat Göyünç, "Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü", *Felsefe Kurumu Seminerleri: Türkiye'de Tarih Eğitimi 13-14-15 Kasım 1975*, TTK Basımevi, Ankara 1977, s. 240. Ahmedî, edebi kişiliği, Osmanlı hükümdarları ile ilişkisi hakkında bk. Günay Kut, "Ahmedî", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 165-167.

Myken Uygarlığından Hititlere kadar çok sayıda evrakın mevcut olmasına karşın devletlerin edebiyat eserleri, şiirler ya da kişisel yazışmaları muhafaza etmek yönünde gayrete girmedikleri ifade eder⁸⁰. Öyleyse düşünceyi, bilgiyi yahut bir hissi yazılı hâle getirme motivasyonunun bir başka ifadeyle kayıt altına alma arzusunun bürokratik geleneğin gelişimini takip ederek ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. Meslekî hayatı kayıtlar ve yazışmalar içinde geçen bir memur olarak Ziver Bey için yazmak ve kayıt altına almak hem de bunu tarihsel bir kurgu hâlinde aktarmak şaşırtıcı olmadığı gibi yazmanın tarihî gelişimi içinde anlaşılır bir yere de sahiptir.

5. Ziver Bey'in Osmanlı Tarihçiliğindeki Yeri

İmparatorluğun son döneminde ortaya çıkan tarihçilik anlayışı geleneksel özellikler taşımasına rağmen, Batı'daki gelişmelere paralel şekilde ilmî bir karakter kazanmıştır⁸¹. Tanzimat'la birlikte tarih, okullara ders olarak girmiştir⁸². Dolayısıyla tarihe yönelik benimsenen yöntemsel yaklaşımın ilk nüveleri tarihin bir program dâhilinde derse dönüşmesinde kendini hissettirmiştir. Kaleme aldığı *Tarih*'le anılan Hayrullah Efendi, bu bağlamda bir örnek olarak ele alınabilir⁸³. Tarihini *usûl-ı cedîd üzre* kaleme alan Hayrullah Efendi⁸⁴ esasen Meclis-i Maârif-i Umûmiyye üyeliği sırasına ders kitaplarının modern hâle getirilmesinde etkili olmuş, Encümen-i Danişin ikinci reisliği görevini yürütmüştü⁸⁵. Eğitimin modernizasyonu için ortaya konulan çabalar, Hayrullah Efendi'nin şahsında, modern Türk tarihçiliğinin doğuşuyla paralellik göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde tarihe bilimsel ilginin gelişimi bu hususiyet üzerinden, dönemin ruhu bağlamında ele alındığında, metodolojik yaklaşımın da Batı'dan mülhem olduğu sonucuna varılabilir⁸⁶. Bir başka ifadeyle Avrupa tarih literatüründe gelişen bir tarihçilik anlayışının XIX. yüzyıl sonunda bir çeşit norm hâline geldiği anlaşılmaktadır. Ziver Bey'in de dönemin "modern" tarihçilik anlayışını Batı'da aradığı görülür.

Bugün olduğu gibi geçmişte de tarihçinin bazı konularda ve alanlarda yetkin olması, bazı yetenekleri bünyesinde bulundurması gerekiyordu. Tanzimat sonrası Osmanlı tarih literatüründe Batı tarihine yönelik ilginin artması ve Batılı literatürden istifade edilmeye başlanması⁸⁷, Batı dillerine hâkim olmayı tarihçilik mesleğinin bir parçası hâline getirmiştir. Nejat Kaymaz, bu hususu kapsamlı bir şekilde ele almakta ve "Batı'ya yaklaşma olgusu" içinde açıklamaktadır. Türkiye'de modern tarih çalışmalarının Batılılaşma ya da çağdaşlaşma olgusuna koşut olarak geliştiğini değerlendirmekte ve bu yöndeki faaliyetlerin de Batı'dan örnekler alma şeklinde tezahür ettiğini belirtmektedir⁸⁸. Ziver Bey'in *Rodos Tarihi*'ne bilimsel bir karakter kazandırmak için ortaya koyduğu gayrette bu hususla karşılaşılır⁸⁹. Şövalye büyükustadlarının kronolojik şekilde sıralanıp faaliyetlerinin aktarılması, Ziver Bey'in büyük ölçüde Batılı kaynaklardan beslendiğini ortaya koymaktadır. Zira Osmanlı literatürü için büyükustadların hemen hiç ayırt

⁸⁰ Bernhard Palme, "Empires and Bureaucracies: A Transdisciplinary Approach", *Empires to be Remembered: Ancient Worlds through Modern Times*, ed. M. Gehler, R. Rollinger, Springer, Wiesbaden 2022, s. 48.

⁸¹ Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1 (Bahar 2013), s. 283-284.

⁸² Abdulkadir Özcan, a.g.e., s. 203.

⁸³ Selami Kurt, "Tarih-i Osmânî/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda Osmanlı ve Avrupa Tarihlerine Yöneltilen Eleştiriler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 106, Güz 2022, s. 315.

⁸⁴ Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", *DİA*, C. 17, s. 78.

⁸⁵ Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi", *DİA*, C. 17, s. 68.

⁸⁶ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 87.

⁸⁷ Abdulkadir Özcan, a.g.m., s. 285

⁸⁸ Nejat Kaymaz, "Çeşitli Tarih Görüşleri", *Felsefe Kurumu Seminerleri: Türkiye'de Tarih Eğitimi 13-14-15 Kasım 1975*, TTK Basımevi, Ankara 1977, s. 433-435.

⁸⁹ Ziver Bey, eserinin başında yer alan "mehâzlarım" başlığı altında istifade ettiği Batılı kaynakları da zikretmektedir. Bk. Ziver, *Rodos Târîhi*.

edici tarafı yoktur. Hem kroniklerinde⁹⁰ hem de arşiv kayıtlarında⁹¹ büyükustadların genellikle kimliği açıklanmaz “mıgal masdori” (میغال مصدوری/magnus magister) şeklinde anılırlar. Özetle *Rodos Tarihi*'nde her ne kadar anlatım içerisinde hangi eserden istifade edildiği notlar eşliğinde gösterilmese de anlatımın içeriği ve kurgu Batılı eserlerden yoğun şekilde istifade edildiğini ortaya koymaktadır. Ek olarak *Nihâl*'de yayımladığı ve tarih felsefesi üzerine kaleme aldığı yazısında ileri sürdüğü görüşlerinde de Batı esintileri hissedilir. Örneğin “Orta Çağ” üzerine değerlendirmelerde bulunması ve Orta Çağ'ın başlangıcını Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına tarihlemesi bu görüşe dayanak olarak sunulabilir⁹². Nitekim Mükrimin Halil Yinanç, dönemin tarihçiliği hakkında değerlendirmelerinde, şehir tarihleri bahsiyle birlikte Ziver Bey'in *Rodos Tarihi*'ne temas eder ve eserin Batılı tarihlerin bir özeti niteliğinde olduğunu belirtir.⁹³ Yinanç'ın yaklaşımı çağına hâkim tarihyazım pratiği içinde açıklanabilir. Zira dönemsel olarak belge kullanımı üzerinden ispatlara dayalı bir metodolojik yaklaşımın tarih araştırmalarında giderek ehemmiyet arz etmeye başladığı görülür. Ege üzerine kaleme alınmış tarihler arasında bu türden çalışmalara tesadüf edilir.

Ege Adalarındaki Osmanlı hâkimiyeti devrini ele alan; kaynakları, metodolojisi, argümanı ve açıklamalarıyla bilimsel nitelikli öncü çalışmalar, Safvet Bey tarafından gerçekleştirilmiştir⁹⁴. Araştırmalarını Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yayımlayan Safvet Bey, Encümenin kuruluş amacına uygun bir şekilde, Osmanlı tarihinde bir “ayrıntı” olarak kabul edilebilecek türde olay ya da tarihî kahramanların hikâyesini ele almıştır. Dahası ilmî yaklaşımını arşiv belgelerinden yararlanarak tahkim etmiştir. Dolayısıyla dönemin bilimsel algısı dikkate alındığında⁹⁵, Ziver Bey'in tarihçiliğinin ilmî karakterinin sağlaması Safvet Bey'in çalışmaları üzerinden değerlendirilebilir. Buna göre, Ziver Bey'in başlı başına Batılı tarih yazarlarından istifade etmiş olması, Türk tarihçiliğinin gelişimi açısından büyük bir anlam ifade etmiyordu.

Ziver Bey eserini, tarihin bilimselliği meselesinin, dönemi etkisi altına alan pozitivist akımın gölgesinde tartışıldığı bir çağda kaleme almıştı⁹⁶. Nitekim kendisi de “tarih, tarih değil adeta fendir” görüşünü dillendiriyordu⁹⁷. Nesnellüğün yüceltildiği bir paradigma dâhilinde Ziver Bey'den Safvet Bey'e doğru normatif anlamda Osmanlı tarihçiliğinin geliştiği ifade edilebilir. Elbette bu yargı arşiv belgelerinin geçmişe ait gerçekliğin taşıyıcısı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla Ziver Bey'in arşiv belgelerinden yararlanmamış olması, ancak kendi dönemi içinde bir “eksiklik” olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık çalışmasına çağının gerekleri bağlamında “ilmî” karakter kazandırmak için çabaladığı görülür. Bu gayretini ise kaynaklarını sıraladığı kısımda ortaya koymaya çalışır. Her ne olursa olsun dönemin tarih yazım pratiği dikkate alındığında Rodos Tarihi'nin ilmî bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim XIX ve XX. yüzyılda Rodos Tarihi'ne benzer eserlerin kaleme alındığı görülmektedir⁹⁸.

⁹⁰ *Solakzâde Tarihi*, a.g.e., s. 338.

⁹¹ Bu türdeki kullanımlardan birine II. Bayezid'e yazılan bir arızada tesadüf edilmektedir. Bk. BOA. Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrak Fonu (TS.MA.e.) 8112/1

⁹² Abdülhakim Tuğluk, a.g.e., s. 256.

⁹³ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç Makaleler*, haz. F. Başar vd., TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 797.

⁹⁴ Safvet, “Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtuluşu”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, I/8 (1326), s. 720-728; “Nakşa (Naksos) Dukalığı: Kiklad Adaları”. *TOEM*, IV/16 (1329), 1444-1457; “Yasef Nasi”, *TOEM*, III/16 (1330), s. 982-993.

⁹⁵ Mükrimin Halil Yinanç, 1908'i Türk tarihçiliği açısından bir kırılma olarak görmektedir. Meşrutiyet sonrasında tarihsel bilgi üretiminin ilmî bir karakter kazandığını ifade etmektedir. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nı bu kapsamdaki ortak gayretin zirvesi olarak sunmaktadır. Bk. Mükrimin Halil Yinanç, a.g.m., s. 808.

⁹⁶ Tarihin bir disiplin olarak bilimsel karakter kazanma sürecinin XIX. yüzyıldaki gelişimini ortaya koyan ve bunu yaparken de Leopold von Ranke'nin tesirini ele alan bir değerlendirme için bk. Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. G. Ç. Güven, Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s. 23-31.

⁹⁷ Abdülhakim Tuğluk, a.g.e., s. 257.

⁹⁸ Abdulkadir Özcan, a.g.e., s. 283-284.

Ancak olayları aktarmayı tercih ettiği usul, ilmî gayretinin en önemli nişanesi olarak kabul edilebilir.

Günümüzde tarihin geçmişe ait kurgusal bir anlatı olduğu fikrini dile getiren önemli çalışmalar vardır⁹⁹. Bu “kurgusal” olma durumu, tarihsel anlatının zaafından daha çok güçlü tarafı¹⁰⁰, edebiyatla kurduğu kadim ilişkisini yani özünü ortaya koyan bir hususiyettir¹⁰¹. Ziver Bey, tarihini inşa ederken olayların gerçek örgüsünden sapmama refleksiyle kronolojik bir anlatım benimsediği görülür. Bu yaklaşım daha sıradan ancak daha tutarlı bir anlatı inşa etmeye yönelmek zorunda bırakmıştır. Bununla birlikte özgün bir yaratı peşinde koşma arayışı için olmadığını da kabul etmek gerekmektedir. Tüm bu hususiyetler ışığında eserin kurgusuna daha yakından bakılabilir. Ziver Bey, önce adanın coğrafi durumunu ele alır. Adanın engebeli arazisi ve iskânına değinir¹⁰². Ardından toponimik bilgiler aktararak Antikiteye temas eder. Rodos kentinin iskânı, limanları ve imarına değinir¹⁰³. Kitabın devamında Ziver Bey’in olay örgüsünü aktarırken kronolojik bir yaklaşımı benimsediği görülür. Mekânı tarihe dâhil eden ve bu yönüyle önce coğrafi hususiyetleri açıklamaya girişen bu yaklaşım bir şekilde modern anlamda hâlâ kabul görmektedir¹⁰⁴. Öte yandan Ziver, öncelikle bir edebiyat yazarıydı. Dolayısıyla dilin yaratıcılığı besleyen zenginliğinden bir tarihçiden daha fazla istifade edebilmesi mümkündü. Ancak olay örgüsünün sıradanlığına teslim olmayı seçmişti. Böylesi bir tercihte bulunurken sistematik ve tutarlı olmaya gayret ettiği bu yönüyle de anlatısına ilmî bir üslup kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira özgün kurgu, geçmiş anlatısını ilmî olma iddiasından kolayca koparabilecek bir yöne sevk edebilir. Bir başka ifadeyle kurgu temelde gerçekten kopuşu temsil eder¹⁰⁵. Her ne kadar modern tarih yazımı, tarihin gerçekle olan bağımlı -cesurca- yeniden açıklayan tarihçilerin¹⁰⁶ de etkisiyle kurgunun özgürleştirici yanından beslense de Ziver Bey’in çağında böylesi bir entelektüel birikim henüz yeterli düzeyde değildi. Bu noktada *Rodos Tarihi*’nin yazılış gayesine geri dönerek eseri, Ege Adaları’nın tarihi bağlamında ele almak gerekmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ziver Bey, Rodos Tarihi’ni Rodoslular için kaleme almıştı. Buna karşılık Ege, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu tarihsel derinliğin en fazla vurgulanmasına ihtiyaç duyulan sahaydı. İmparatorluğun en uzun yüzyılında yaşananlar ve Osmanlı entelektüelinin üstlendiği tarihî sorumluluk karşısında tarihçiliğe ağır bir vazife yüklenmişti. İmparatorluğun var olma mücadelesi verdiği koşullar altında tarih yazarları, geçmişi yüzyıllar öncesine uzanan Osmanlı varlığının tarihî derinlikteki yerini ortaya koymaya çalışmak ve bu konuda kamuoyu oluşturmak zorundaydı. Söz konusu Ege Adaları olduğunda, tarihçiliğe atfedilen bu hayatiyet olağanca ağırlığıyla hissediliyordu. Zira sınırlarını giderek Osmanlı Devleti aleyhine genişleten “Yunan” Ege’deydi ve adalar için tehdit değil, tehlike oluşturuyordu. Nitekim XX. yüzyıl başlarında “Adalarımız” isimli eserini kaleme alan Kastamonu Mektupçusu Ali Fuad Bey, kitabın başında bu hususa dikkat çeker¹⁰⁷. Ona benzer bir pozisyon alan Rodoslu Ahmed

⁹⁹ Paul Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır?*, çev. Nihan Özyıldırım, Metis, İstanbul 2014, s. 17-19.

¹⁰⁰ Hayden White; Thukydides’in olay örgüsü içinde tarihî kahramanlara “söylemeleri gerekenleri söyleterek”, belgelerin sunduğu olgusal çerçeveden çıkmayı reddeden Rankeci tarihçiliğin ötesine geçip kurguyu özgürleştirdiğini çarpıcı şekilde vurgular. Bk. Hayden White, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası’nda Tarihsel İmgelem*, çev. M. Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 306.

¹⁰¹ Jacques Rancière, *Tarihin Adları: Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme*, çev. Cemal Yardımcı, Metin Yayınları, İstanbul 2011, s. 31-36.

¹⁰² Ziver, *Rodos Tarihi*, s. 1-5.

¹⁰³ Ziver, *Rodos Tarihi*, s. 5-13.

¹⁰⁴ Bu yaklaşım okuyucunun işini kolaylaştırmakta, özellikle açıklamaları coğrafi bir zemine oturtulmasını mümkün kılmaktadır. Nitekim Machiel Kiel’in İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı “Rodos” maddesi de aynı kurguyla kaleme alınmıştır. Bk. Machiel Kiel, “Rodos”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 155-158.

¹⁰⁵ Michel de Certeau, *Tarih ve Psikanaliz*, çev. A. Sönmezay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 2.

¹⁰⁶ Paul Veyne, a.g.e., s. 19-30.

¹⁰⁷ Ali Fuad, *Adalarımız: Türkiye’den, Anavatandan Ayrılamaz*, Kastamonu 1338, s. 1.

Kemal, *İsporad Adaları Tarihçesi*'nde adaların yüz yüze olduğu tehlikenin insani veçhesine de işaret ederek şu ifadeleri paylaşır: *bu meselenin alacağı şekl-i mâhiyet bi'l-hâssa oradaki varlıkları ayaklar altında kalan bîcâre İslâmları; o esîr ve sefîl mevcûdiyerleri düşündürüyor*¹⁰⁸. Bir başka ifadeyle Ziver Bey, Ege Adalarının tarihini yazmaya giriştiğinde tarihçiliğin ön cephesinde, sıcak çatışma alanında mücadeleye giriştiğinin farkında olmalıydı. *Rodos Tarihi*'ni kaleme almadan önce dile getirdiği görüşlerinde tarihçiliğe kesin bazı sorumluluklar yükler ve bu farkındalığını gözler önüne serer. Tarihin millî bir hassasiyetle kaleme alınması gerektiğini ifade eder. Tarihin toplumsal hikmetleri olduğunu vurgulayarak, geleceği inşa etmek için tarihe dayanmanın zorunluluğu üzerinde durur¹⁰⁹. Nitekim kapsamlı adalar tarihini kaleme almak üzere Gazi Murad Reis'in menakıpnamesinden besleneceği eserini müjdeleyerek Rodos Tarihi'ne son noktayı koyar¹¹⁰.

Sonuç

XIX. yüzyıl, tarihçiliğin bir disiplin olarak belirlediği, millî ihtiyaçlara cevap verme yolunda tekâmül ettiği bir dönemi teşkil eder. Ziver Bey bu devrenin tanıklarından biridir. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan gelişmelerin Türk tarihçiliğindeki yansımalarını Ziver Bey'de okumak mümkündür. Edebiyat ve edebiyatın doğası üzerine fikirlerine ve birikimine rağmen olayları yaşadıkları sıraya sadık kalarak aktarmaya gayret göstermesi, döneminin sıradan tarihlerinden birini kaleme almaya yöneltmiştir. Bir başka ifadeyle çağına hâkim olan anlayışın dışına çıkmamış yahut çıkmamış görünmektedir. Bununla birlikte eserini kaleme alma gerekçesini açıklarken ortaya koyduğu yaklaşım onu diğerlerinden ayrılmaktadır. Eserini Rodos halkına hediye etmesi ve Rodos'ta Rodoslularla birlikte yaşamının kendisini teşvik ettiğini belirtmesi istisnai kabul edilebilir. Buna ek olarak eserini birlikte çalıştığı idari amirine ithaf etmesi, özel olarak Osmanlı taşrasında genel olarak ise son dönem Osmanlı entelektüel arasında patronaj ilişkilerinin eskisi kadar belirgin ve belirleyici olmasa da farklı bir formda hayatta kaldığını ortaya koymaktadır. Üretkenliğini destekleyen idarecilerle çalışması sesini günümüze kadar duyurabilmesindeki amiller arasında yer almış görünmektedir. Sonuçta Ziver Bey, resmî onaya muhtaç sıradan bir memurdu. Entelektüel üretimini tabettirebilmesinin yolu devlet olanaklarından geçiyor, resmî rıza var olduğu sürece okuyucusuyla buluşabiliyordu. Gösterdiği gayret ve bazı görevleri üstlenirken takındığı "fedakârane" tavrındaki en önemli motivasyon kaynaklarından biri daha fazla maaş tasarruf edebilme arzusuuydu. Ziver Bey örneğinde özetlenen bu genel manzara, Türk tarihçiliğinin gelişimindeki bir veçheyi yansıtmaları bakımından önemlidir. II. Abdulhamid Dönemi tarihçiliği içinde Ziver Bey gibi yazarlar, en azından Batılı tarihçilerin çalışmalarını takip edebilme kapasitesine sahip olmakla temayüz etmişlerdi. Ancak Türk tarihçiliğine metodoloji ve üslup gibi konularda çok az katkı sağlamışlardı. Oysa Ziver Bey, edebiyatla tarih arasında bağ kurabilecek, tarihi edebiyatın güçlü söz sanatlarıyla zenginleştirebilecek kapasitedeydi. Ancak Ziver Bey de her tarih yazarı gibi çağının insanıydı ve yaşadığı dönemde düşünsel dinamizmin önüne çıkarılan engellere takılıyordu. Onun tarihini değerli kılan, Orta Çağ'dan Modern Çağ'a kadar olan devrede adeta donmuş gibi ayakta kalmış bir mekânın hikâyesini yerinde anlatmasıdır. Bu hâliyle yazıldıktan yüzyıl sonra bile Rodos'u kaleme alacak olan tarihçilere kaynaklık etmekte ve ilham olmayı sürdürmektedir.

¹⁰⁸ Habibzâde Rodoslu Ahmed Kemal, *İsporad Adaları Tarihçesi*, Arif Hikmet Neşri, 1331, s. 2-3.

¹⁰⁹ Abdülhakim Tuğluk, a.g.e., s. 257. Ziver Bey'in tarih üzerine kaleme aldığı bu yazısında "millî" vurgusunda karşılık bulan düşüncenin ne kadarının modern milliyetçilik kavramı içinde açıklanabileceği hususu bir parça tartışmalıdır. Tarihin millî çıkarılara hizmet etmesi gerektiği yönündeki fikirlerini Büyük Friedrich ve Napolyon'un tarih algısı etrafında açıkladığı görülmektedir. Osmanlı padişahının ülkesi söz konusu olduğunda millî çıkarları tayin etmek için Alman ya da Fransız milliyetçiliği doğru cevapları veremeyebilirdi. Sonuçta Ziver Bey de tebaasını ve topraklarını bir arada tutmanın ideolojik yollarını arayan bir imparatorlukta yaşıyordu. Osmanlı aydınlarının ve tarih yazarlarının bu açmazı, II. Meşrutiyet öncesi Türk tarihçiliğinin milliyetçiliği keşif yolculuğunda açıklanabilir. Türkçü tarih yazım anlayışının ortaya çıkışı ve tarihsel arkaplanı hakkındaki açıklamalar için ayrıca bk. Nejat Kaymaz, a.g.m., s. 434-437.

¹¹⁰ Ziver, *Rodos Târîhi*, s. 157.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Arşiv fon adlarına ilişkin kısaltmalar dipnotlarda gösterilmektedir.

- BOA, MF.MKT.131/47, 9 Eylül 1308.
BOA, MF.MKT.131/47, 9 Eylül 1308.
BOA.DH.SAİD.d. 45, s. 289.
BOA.İ.DH. nr. 1266/99575, 1 Rebiülahir 1309.
BOA.İ.DH. nr. 1266/99587, 27 Zilhicce 1308.
BOA.MF.MKT. 665/10, 25 Temmuz 1902.
BOA.MF.MKT. 665/10, 29 Temmuz 1902.
BOA.MF.MKT. 665/10, 31 Temmuz 1902.
BOA.MF.MKT. 845/48, 16 Mart 1905.
BOA.MF.MKT. no. 244/25, 26 Mayıs 1308.
BOA.MF.MKT. no. 273/24, 27 Nisan 1311.
BOA.MF.MKT. no. 273/24, 27 Nisan 1311.
BOA.MF.MKT. nr. 65/150, 12 Şevval 1292.
BOA.MF.MKT., no. 244/25, 1 Ağustos 1307.
BOA.MF.MKT., no. 244/25, 1 Ağustos 1307.
BOA.MF.MKT., no. 244/25, 3 Şubat 1308.
BOA.MF.MKT.131/47, 16 Ağustos 1308.
BOA.MF.MKT.131/47, 28 Ağustos 1892.
BOA.MF.MKT.273/24, 22 Haziran 1311.
BOA.MF.MKT.273/24, 27 Mayıs 1311.

B. Salnameler-Yıllıklar

- Salnâme-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Vilâyet Matbaası, Rodos 1310.*
Salnâme-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Vilâyet Matbaası, Rodos 1311.
Salnâme-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Vilâyet Matbaası, Rodos 1312.

C. Araştırma ve İncelemeler

- ACEHAN, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 5, 2007 Sonbahar, s. 12-29.
AKÜN, Ömer Faruk, "Hayrullah Efendi Tarihi", *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 76-79.
AKÜN, Ömer Faruk, "Hayrullah Efendi", *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 68.
AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

- Ali Fuad, *Adalarımız: Türkiye'den, Anavatandan Ayrılamaz*, Kastamonu 1338.
- AŞKAR, Mustafa, “Niyazî-i Mısrî”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 166-167.
- AVCI, Necati, *Tabib Ramazan, Er-Risâle el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, Doktora Tezi, Kayseri, 1993.
- BOURDIEU, Pierre, *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. D. Fırat, G. Berkut, Heretik Yayınları, Ankara 2015.
- ÇAMKARA ERGİNER, Ayşe, “Habibzâde Rodoslu Ahmet Kemal'in (1889-1966) Cem Sultan Hakkında Bilinmeyen Bir Tiyatro Eseri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 88, 2018 Kış, s. 155-186.
- ÇELİKKOL, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, TTK, Ankara 1986
- De CERTEAU Michel, *Tarih ve Psikanaliz*, çev. A. Sönmezay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- DEMİRCAN, Yasemin, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, TTK, Ankara 2011.
- DEMİREL, Fatma Gül, *II. Abdulhamid Dönemi'nde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ERDOĞDU, Teyfur, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İdari Teşkilat Açısından*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, C. 1.
- ERGİN, Melahat, *3802 Numaralı Rodos Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2022.
- Evliya Çelebi b. Derviş Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX. Kitap, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman v.dğr., YKY, İstanbul 2005.
- FEDAİ, Harid, “Mehmed Ziver Bey ve Cezâir-i Osmâniyye Tarihi”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006*, Ankara, C. IV/1, s. 853-857.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, “III. Selim Dönemi'nde Humbara Ocağı'nda Yapılan Düzenlemeler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, 2016, s. 141-156
- GABRIEL, Albert, *La Cité de Rhodes: Topographie, Architecture militaire*, E. de Boccard, Paris 1921.
- GEURGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, Homer Kitapevi, İstanbul 2006.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri: Türkiye'de Tarih Eğitimi 13-14-15 Kasım 1975*, TTK Basımevi, Ankara 1977, s. 240-245.
- Habibzâde Rodoslu Ahmed Kemal, *İsporad Adaları Tarihçesi*, Arif Hikmet Neşri, 1331.
- IGGERS, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. G. Ç. Güven, Tarih Vakfı, İstanbul 2000.
- KARATAŞ, Nuri, *Sivas Mekteb-i İdadisi: Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2021.
- KASDAĞLI, Anne M., MANOUSSOU-DELLA Katherine, “The Defences of Rhodes and the Tower of St John”, *Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture*, S. 24, 1996, s. 87-99.
- KAYMAZ, Nejat, “Çeşitli Tarih Görüşleri”, *Felsefe Kurumu Seminerleri: Türkiye'de Tarih Eğitimi 13-14-15 Kasım 1975*, TTK Basımevi, Ankara 1977, s. 433-443.

- Kıbrıs Tarihi*, Ziver Bey, haz. Harid Fedai, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- KIEL, Machiel, “Bir Taraftan İlgisizlik ve Yıkım Diğer Taraftan Özenli Onarım Arasında Rodos ve İstanköy’deki Osmanlı-Türk Mimari Eserleri”, *Rodos ve İstanköy Türk Vakıfları*, ed. M. Kaymakçı, C. Özgün vd., Eğitim Yayınevi, Konya 2019, s. 205-213.
- KIEL, Machiel, “Rodos”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 155-158.
- KOLOVOS, Elias, *Across the Aegean: Islands, Monasteries and Rural Societies in the Ottoman Greek Lands*, The Isis Press, İstanbul 2018.
- KONUK, HALAÇOĞLU Neval, “Rodos Türk Vakıf Eserleri”, *Rodos ve İstanköy Türk Vakıfları*, ed. M. Kaymakçı, C. Özgün vd., Eğitim Yayınevi, Konya 2019, s. 215-224.
- KONYALI, Bekir Şakir, “Sunuş: Ara Nesil Mensubu Mehmed Zîver Bey ve Hikmet-i Edebiyye’si”, *Hikmet-i Edebiyye*, haz. Bekir Şakir Konyalı, Çizgi Yayınları, Konya 2017, s. 9-11.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İsis, İstanbul 1999.
- KURT, Selami, “Tarih-i Osmânî/Türk Tarih Encümeni Mecmuası’nda Osmanlı ve Avrupa Tarihlerine Yöneltilen Eleştiriler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 106 (Güz 2022), s. 311-348.
- KUT, Günay, “Ahmedî”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 165-167.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. B. B. Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008.
- LOWRY, Heath, *Niyâzî Mısırî’nin Limni Adası’nda Bulunan Tarihi İzleri*, çev. Kıvanç Tanrıyar, Bahçeşehir University Press, İstanbul 2011.
- LUTTRELL, Anthony, “The Island Order State on Rhodes”, *Islands and Military Orders, c. 1291-c.1798*, ed. E. Buttigieg ve S. Phillips, Ashgate Publishing, Surrey 2013, s. 19-28.
- Mehmed Ziver, *Tecrübe-i Kalem yahud Anibal*, Mehmet Bey Matbaası, Dersaadet 1303.
- MUTLUAY, Rauf, *100 Soruda Tanzimat ve Servetifünun Edebiyatı (XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988.
- NALEZEN, Orçun, *Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulmasında ve Sürdürülmesinde Kalelerin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2021.
- ORTAYLI, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- ÖZCAN, Abdulkadir, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, Bahar 2013, s. 271-293
- ÖZCAN, Abdulkadir, *Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik, İstanbul 2020.
- ÖZÇELİK, Fatih, *M. 1903 (h. 1321) Tarihli Salnâmeğe Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2007.
- PALA, İskender, “Abidin Paşa”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 310.

- PALME, Bernhard, “Empires and Bureaucracies: A Transdisciplinary Approach”, *Empires to be Remembered: Ancient Worlds through Modern Times*, ed. M. Gehler, R. Rollinger, Springer, Wiesbaden 2022, s. 43-80.
- PELVANOĞLU, Emrah, *Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal’in Tarih Anlatılarının Poetikası*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- RANCIÈRE, Jacques, *Tarihin Adları: Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme*, çev. Cemal Yardımcı, Metin Yayınları, İstanbul 2011.
- Safvet, “Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız’ın Kurtuluşu”, *TOEM*, I/8 (1326), s. 720-728.
- Safvet, “Nakşa (Naksos) Dukalığı: Kiklad Adaları”. *TOEM*, IV/16 (1329), s. 1444-1457.
- Safvet, “Yasef Nasi”, *TOEM*, III/16 (1330), s. 982-993.
- Servet-i Fünûn*, S. 157, 27 Kanun-ı Sâni 1309, s. 347.
- Solakzâde Tarihi*, haz. V. Çabuk, H. H. Atlı, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
- TAŞBAŞ, Erdan, “Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası”, *Belgi Dergisi*, S. 21 (2020), s. 483-499.
- TUĞLUK, Abdülhakim, *Mekteb-i Sultâniden Yüzelliliklerin Eşiğine: Midillili Mehmed Ziver Bey (Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Yazıları)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2021.
- TSİMBOUKİ, Paulette, *Rhodes: The Island of Roses*, Atina 1957.
- ÜNVER, Metin, *Midilli Adası'nın İdari ve Sosya-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- VEYNE, Paul, *Tarih Nasıl Yazılır?*, çev. Nihan Özyıldırım, Metis, İstanbul 2014.
- WEBER, Max, *Ekonomi & Toplum*, C. I, Yarı Yayınları, b.t. yok.
- WHITE, Hayden, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem*, çev. M. Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.
- YAVUZ, Kemâl, “Mesnevî-i Şerif ile Alâkalı Olarak Cevdet Paşa'nın Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektup”, *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXIV, s. 441-454.
- YILDIRIMTÜRK, Okcan, *An Ottoman Historian's Burden: Ziver's History of Cyprus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2017.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç Makaleler*, haz. F. Başar vd., TTK Yayınları, Ankara 2017, s1.
- Ziver Bey, *Tecrübe-i Kalem yahud Anibal*, Mehmet Bey Matbaası, Dersaadet 1303.
- Ziver Bey, *Rodos Târîhi*, çev. Harid Fedaî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Ziver Bey, *Rodos Tarihi*, haz. Necati Avcı, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2000.
- Ziver, *Rodos Târîhi: Cezîrenin Âhvâl-i Sâbıkasından Osmanlıların Târîh-i Zabtna Değîn Vukû'âtı Musavverdir*, Vilâyet Matbaası, Rodos 1312.

Summary

This article deals with the historical value of the work called *History of Rhodes*, written by Ziver Bey, a 19th-century intellectual. Ziver Bey was an educated civil servant who was born and raised in Lesbos. After his education at Mekteb-i Sultani, he was appointed to Rhodes Island as the high school director. In the records of his life, he appears as a talented young civil servant interested in history and literature and knows both Western and Eastern languages. In a short time, he became the education director of Rhodes, the crowded and strategic center of the Cezayir-i Bahr-i Sefid Province. In Rhodes, he encountered a rich social environment where his interest in history and literature could turn into intellectual production. Because in this period, especially Rhodes and the Aegean Islands had become a place where intellectuals with ideas that could be considered objectionable to the palace were exiled. These people, who were exiled for political reasons, closely followed the developments in the world, especially the intellectual developments in the West. They brought intellectual vitality to Rhodes with their views that went beyond the dominant political perception.

The intellectual production of Ziver Bey as a civil servant was appreciated and encouraged by his supervisors. The support of Akif Pasha, the Governor of Cezayir-i Bahr-i Sefid, and Abidin Pasha, his successor, as well as the rich intellectual environment where he lived, prompted him to write. Thanks to the history he wrote, Ziver was rewarded with medals and promotions at the initiative of his administrative superiors.

In this study, Ziver Bey and his work are discussed in the context of the *History of Rhodes* period and the conditions in which it was written. Thus, a 19th-century intellectual's reason for writing a work, the basic tendencies of historiography practice, and the place of this work called *History of Rhodes* in Turkish historiography are revealed. In addition, the factors that are effective in the development of historiography are also discussed in the context of the book.

At the end of the 19th century, some Ottoman historiographers closely followed the developments in the West in historiography. In this respect, following Western historians and their publications and reading these aspects in their language has been accepted as an essential competence in Turkish historiography. This situation is also observed in the *History of Rhodes* written by Ziver Bey. He compiled French sources to describe the period of the Knight's rule in Rhodes. In this respect, Ziver Bey seems to have caught the modern historiography understanding of his age.

The end of the 19th century represents a period in which historiography became a discipline. Regarding the steps taken in this direction, Leopold von Ranke's effort to bring a scientific character to history in Germany also found an echo in Turkish historiography. Significantly, the use of archive documents in the researches written for the *Tarih-i Osmanlı Encümeni Mecmuası* reveals this effect. Ziver Bey wrote his work just before this important step was taken in Turkish historiography. He considered it sufficient to only benefit from the histories written in Western languages as a requirement of his age. But this was not important enough in developing history as a discipline.

What could Ziver Bey have brought to history methodologically? As a literary writer rather than a historian, he could have fed on the fictional richness of literature. However, in his age, historians were given little freedom in telling the truths of the past. History was perceived not as a viewpoint of the past but as the narrative of the past itself. Ziver Bey, who is only one of the literary writers in the Ottoman historiography tradition, also imprisoned himself in the mediocrity of chronological narration.

The topics summarized up to this stage explain the place of the *History of Rhodes* in its age. But the value of this book lies in the subject it deals with. The *History of Rhodes* describes a period in which sufficient research has still not been conducted regarding Turkish historiography. Ziver Bey, who wrote his book in the place where he lived and dealt with, left a narrative with exciting details about the city of Rhodes. He shares information about the complex fortifications from the Knights' reign in Rhodes. With this aspect, his book is still considered valuable for today's historians. It is still used in modern studies. Moreover, it has been translated into Latin letters with two different approaches. Ziver Bey found the inspiration he needed to write his book in Rhodes and the people of Rhodes. Undoubtedly, Ziver Bey's inspiration was influential in the fact that some of the details he conveyed are still considered valuable today.

